

Herinneringen van W. van Naarden vanaf 1924 en de oorlog 1940 – 1945

1.

30-5-1983

W. v. Naarden

Los Arcos Norte 105

La Nucia (Alicante)

Spanje

Ik begin met mijn herinneringen uit mijn leven van af mijn 4^e jaar. Ik ben geboren in Amsterdam, in de Rapenburgerstraat. Op mijn 4^e jaar zijn wij naar Rotterdam gegaan met een nachtschuit, dat was dus in 1924. Onze familie bestond uit 9 personen Vader (*Alexander van Naarden*), Moeder (*Betje Mok*), 4 zusters en drie Broers, wij waren een hele goede familie, en hielden erg veel van elkaar.

Wij kwamen te wonen in een noodwoning op sjaarloos (*Charlois*) in R.dam. Wij waren erg arm.

Mijn Vader zat in de ouden metalen en ijzer, hij was opkoper te water, en verdienden in die tijd niet veel, mijn Moeder moest gewoon brood poffen bij de broodbakker, die langs de deur kwam, met een broodkar.

2

Met Sint Nicolaas kocht mijn Moeder voor ons speculaas, maar dat was gelijk voor je brood te beleggen. Op mijn 6^e jaar ben ik naar school gegaan in de Bothastraat, bij juffrouw van Zessen, die was niet gemakkelijk, als je ondeugend was, moest je de handen op je schoolbank liggen en sloeg zij je met een linijaal, dat ging zo in die tijd.

Later zijn wij verhuisd naar de Rosestraat 146.

Ik was toen 10 jaar, en ging op school in de Oranjeboomstr. ook mijn Broer Sallie ging daar op school, mijn schoolmeester, heeten Visser dat was een heele fijne vent. Wij hadden zeer veel vriendjes en vriendinnetjes. Wij waren de 2 eenigste joodsche kinderen op die school, maar wij waren erg bemind door al dezen kinderen en schoolmeesters.

3

Mijn Oudste zuster Judith was in die tijd al getrouwd met Max Grijsaart, dat was in 1931. Ze woonden op Katendrecht, en mijn zwager werkte toen als kelner op de Batavierlijn die

vaarden naar England; dat was toen in die tijd een passagierslijn. Later zijn zij beiden met textiel op de boten gegaan, die in de havens van Rotterdam aankwamen, dat waren Buitenlandsche zeeschepen, die in de Havens kwamen lossen of laden. Dat heb mijn Zuster van mijn Vader geleerd, die dat ook al deed, mijn Zuster ging al heel vroeg met hem mee, en sprak al snel Engels en Duits, en Skandinavies. Maar het ging altijd heel keurig en netjes, de zeelui waren altijd heel keurig en netjes tegen mijn zuster.

4

Dat was toen een heel andere tijd als tegenwoordig. er werd toen geen slecht woord gezegd tegen dezen meisjes, die deden enkel hun best om textiel te verkopen. Er kwamen in die tijd nog veel meer vrouwen aan boord om textiel en andere dingen te verkopen. Zoo was er een vrouw die heeten Russiesche Annie, en Sjaan en Hennie en nog veel andere mensen. Mijn Vader en Zuster hadden een roeiboot en mijn Oudste broer Louwie ging ook mee en roeiden en droeg de koffers met textiel aan boord. Mijn Zwager werkten toen als kelner bij Hotel (*Caland*) op de Hoogstraat. Later is Mijn zuster Judith met haar man op de booten gegaan en zij heeft in 1936 een winkel geopend op de Maashaven 36 ook in Textiel goederen.

5

Toen ik 14 jaar was kwam ik van de 8^e leerjaar dat school was op de Prins Hendrikkade, en ik ging toen werken op een Kartonnage fabriek in de Nijverheidsstraat. Ik verdiende toen f 3,25 per week, en gaf dat weekgeld aan mijn Moeder.

Mijn Broer Sallie kwam van de Mulo op 16 jarige leeftijd. Hij was erg intelligent en leerde voor schoolmeester, maar dat was niet mogelijk, want hij moest ook gaan werken voor mijn Ouders, omdat zij geld nodig hadden om te leven. Hij is toen gaan werken bij Elster in de Nijverheidstraat, daar ben ik later ook naar toegegaan. Wij beiden brachten ons geld thuis, en lagen dat in de kast waar de kopjes en borden stonden, mijn Moeder hoefde er nooit om te vragen.

6

Ik kreeg f 0,60 zakgeld, en ging dan op Zaterdag uit met een vriend Kor van Nugteren, naar een Bar op de Hoogstraat en naar de bioskoop, en dan hield ik nog f 0,15 over.

Wij hadden niet veel geld maar alles was goedkoop. En zoo was het leven in de Rosestraat tot mijn 21ste jaar. Wij hadden veel vrienden al waren wij van Joodse afkomst, wij werden op handen gedragen door onze Cristen en katholieke vrienden, ze waren erg anti Duits bij ons in

Rotterdam Zuid. Er was ook een enkele N.S.B.er die man heten Flipsen, maar zijn twee dochters waren twee vriendinnen van mijn en mijn broer, en die waren ook anti fascistisch.

7

Ik heb ook nog gevoetbald bij de Musschen (*Rotterdamsche Voetbal Vereeniging De Musschen*) en mijn broer Sallie heb nog in het tweede van Fijenoord gevoetbald totdat de Oorlog uitbrak.

Mijn Broer Louwie was altijd op zich zelf, hij was een goede Jongen maar een beetje dom. Mijn Zuster Miep heb nog bij Van de Burg in Overschie gewerkt, zij was toen 21 jaar en ze leek precies op Greta Karbo en zij was ook zeer intelligent en sprak ook Engels en Duits. De directeur Van den Burg wilden met haar trouwen, maar mijn Vader vond dat niet goed, omdat hij niet van Joodse afkomst was. Onze Ouders waren erg orthodox, wat naartuurlijk wel jammer was, en ze waren ook ouderwets in die tijd.

8

Mijn Zuster mocht niet eens op 25 jarige leeftijd uit met een jonge, als zij om 11 uur thuis kwam, zei mijn Vader dat zij boven moest komen, en dat zij niet in de gang mocht staan praten met die jongen, dat was niet netjes.

Daarom is mijn zuster nooit getrouwd, als dat niet gebeurd had en met een cristen man getrouwd, had zij niet naar het concentratiekamp gemoeten en ook niet omgekomen.

Maar mijn Vader wist dat naartuurlijk ook niet in die tijd, dat het zoo zal lopen.

Mijn Zuster Aaltje is in 1939 getrouwd met A. Visser, een Cristen Man en dus gered, en zij heb twee kinderen en ook kleinkinderen.

9

Aaltje heb Als dienstmeisje bij mijn Zuster Judith in huis gewerkt en paste dan op de kinderen als mijn zuster naar de booten was.

Mijn jongste Zusje Frieda was ook een mooi meisje, en ging toen op de Huishoudschool zij was ook een heel lief meisje en zeer netjes. Zoo ging dat leven tot 1940, toen brak de Oorlog uit. Mijn Broer Sallie lag toen in Grave bij de infanterie, Hij is later, na de Oorlog in Holland ongeveer in Juni, weer bij ons in huis terruggekeerd, hij was ongedeerd. Mijn zuster Miep is toen niet goed geworden en was helemaal overspannen. Ik en mijn broer Sallie

10

moesten haar toen vastbinden op een draagbaar, die kregen wij van de Hulppost, die was op de Maashaven, later is zij met een ziekenauto naar Maasoord gebracht, dat was een ziekenhuis voor geestelijk gestoorden. Ik ging dikwijls op bezoek met mijn Zuster Judith bij haar, maar zij was erg stil, en zegden niets tegen ons. Later zijn wij naar de Paul Krugerstraat 155 verhuisd, dat was ongeveer 2 maanden naar de oorlog. Ik ben met mijn Oome Arie dat huis gaan huuren, en hebben een handwagen gehuurd, en hebben onze meubels daar opgeladen, en naar dat huis gebracht, hij zelf woonden al in die straat. Later is hij naar de gevangenis,

11

in Scheveningen gebracht, dat was in 1940 in de bezettingstijd, hij was verraden geworden door een NSBer, omdat hij aan de Hollandsche Militairen geholpen zou hebben. Mijn Zuster Juth (*Judith*) woonden nog steeds op de Maashaven, dat was vlak om de hoek waar wij nu woonden, haar kinderen kwamen elke Zondag morgen, om ongeveer 8 uur bij ons op bezoek ze waren toen ongeveer van 2 tot 10 jaar oud, dat was in 1941. Mijn Zuster Miep was weer bij ons thuis, maar was erg opstandig, ze was bij mijn zuster in de zaak, die was weer geopend, toen die Moffen in de winkel stonden om textiel te kopen, werd zij kwaad en zei, een kunst dat jullie geld,

12

hebben want Hitler laat ze maar drukken, maar het is niets waard, en ze zei, jullie zijn allen bandieten en moordenaars.

Eén Mof werd kwaad en greep naar zijn pistool en wou schieten maar zij bleef zoo staan, ik heb haar toen naar achteren gebracht, en zei tegen die Mof, Mijn zuster is ziek, en weet niet wat ze zegt. Zoo heb ik haar gered, ze zijn toen weg gegaan, één Mof zei, dat zijn Jooden, die staan nog heel wat te wachten, het waren Militairen.

Toen die Moffen naar England wilden varen, deden zij de Rijnkasten, dat waren sleepboten, recht afzagen om materiaal op te zetten om ermee over te varen naar England, maar dat is gelukkig mislukt.

13

Ik en mijn broer Sallie werkten met mijn Vader in de havens van Rotterdam en kochten ouden Materialen op van die rijnbooten die door die Moffen werden vernield. en wij verkochten dat aan Oles in de Piekstraat en zou verdiende wij ons brood om te blijven voortbestaan.

Mijn Zuster Miep is toen weer niet goed geworden, en is toen weer opgenomen in Maasoord. Naar een paar maanden was zij weer opgeknapt en kwam toen weer bij ons thuis, maar was nog niet heelemaal in orde. Zoo leefden wij maar voort. In 1941 wisten toen niet wat ons nog te wachten stond. Ik hoorden van andere mensen dat de Joodse mensen in Duitsland,

14

steeds door die fascisten werden mishandeld, en dat hun winkels werden vernield, en dat zij werden vermoord door die bende.

Ik vertelden dat aan mijn Vader, maar hij kon dat niet geloven dat zoo iets gebeurde.

In 1941 gebeurde er met ons nog niets, wij leefden zoo ons eigen leven en gingen nog steeds met veel vrienden om, ik en mijn broer Sallie kwamen veel in cafe promenade op de maashaven en ik ging veel bij mijn zuster Judith op visite, wij waren gek op die kinderen van haar, Barend was ongeveer 11 jaar en Dikkie 9 en dan kreeg je Greetje, Loukie en Bebbie, 7 – 5 – 3 jaar waren ze in 1941. Het waren mooie kinderen.

In 1943 zijn ze naar Sobibor gebracht, en met hun Vader en Moeder omgebracht, ze zijn toen vergast.

15

In 1942, dat was in mei kregen wij een oproep om ons te melden in het poortgebouw in R.dam Z om naar Westerbork te gaan.

Dat was ik, broer Sallie, Louwie, mijn zusje Frieda. Als wij dat niet deden, werden wij bedreigd, dat mijn Ouders weggehaald zouden worden, dus toen zij wij naartuurlijk gegaan. Wij hadden ook nog familie in Engeland, dat was een broer van mijn Vader, die woonden in Breiton (*Brighton*), al velen jaren. Hun Ouders waren heel jong gestorven, dat was ongeveer in 1910, ik heb ze niet eens gekend, ik was nog niet geboren. Als ik gewild had konden ik en mijn broers naar England vlugten, maar wij hebben dat niet gedaan, voor onze Ouders.

16

Wij hebben ons toen gemeld, een Nichtje van ons ging ook mee, Zij heten Bebbie Grijsaard, en was 1 jaar jonger als mijn, jongste zusje Frieda, zij was in huis bij mijn Oome Arie Wurms, die was getrouwd met een zuster van mijn Moeder.

Haar Vader was een broer van mijn zwager Max, en die was weer getrouwd met een zuster van mijn Moeder, maar zat al jaren in Appeldoorn in een gesticht voor geestelijk gestoorden (*Apeldoornse Bos*). Voor dat wij naar Westerbork gingen, heb ik nog de Directeur gebeld van

Maasoord, om te vragen of hij mijn zuster Miep wou laten onderduiken, voor zij een oproep zou krijgen, om ook op transport gesteld te worden. Dezen Man wou dat wel doen,

17

maar mijn zuster heeft dat geweigerd, zij wou bij haar Moeder blijven, en is later, in 1943 met haar ouders, op transport gesteld naar Sobibor en zijn daar vergast. Ik, mijn beiden broers en zusje, Frieda en ons nichtje Bebbie, zijn toen in juni 1942 naar het Poortgebouw gegaan in R.dam Z. dat was bij de Koninginnen brug, wij werden weggebracht door onzen Vader, en onzen Zwager Ab, het was een zwaar afscheid, om zoo van je familie weg te gaan en ze nooit meer te zien.

Maar wij allen wisten niet, dat het zoo erg zou worden. Wij dachten dat wij moesten gaan werken in Duitsland.

Wij hadden allemaal een koffer met kleren bij ons, en ook wat geld om wat te kunnen kopen.

18

Wij zijn drie dagen in Westerbork geweest, en zijn toen naar Auschwitz getransporteerd. Wij werden toen al de trein ingeslagen, het was allemaal vuiligheid geweest die zij ons hadden wijs gemaakt, dat wij het niet slecht zouden krijgen. Toen wij naar twee dagen op een klein stationnetje twee KM vanaf Auschwitz aankwamen, werden wij uit de trein gejaagd, zonder onze bagage, en moesten ons opstellen in een rij, mannen apart en vrouwen apart.

Er stonden ook auto's, vrachtwagens klaar, daar kon men mee naar het kamp rijden, als men wilden dan hoeft men niet te lopen, zoo als men zei. Ik zei tegen mijn zusje ga jij en Bebbie ook maar mee met die wagens, als jullie dat willen,

19

want dat is misschien veel te zwaar, voor jullie, dat lopen. Want wij waren al doodmoe, van het transport in die trein. En alleen meisjes en oudere mensen mochten met die wagens mee, dus wij wisten toen nog niet wat er ging gebeuren. Wij hebben ons zusje en nichtje nooit meer gezien, naar wat ik gehoord heb zijn zij gelijk naar de gaskamers gebracht en vergast. Dus hebben zij gelukkig niet die ellende meegemaakt in het kamp, waar men geslagen werd met knuppels en dood gemarteld werd, dat hadden zij toch niet uitgehouden. In de kampen zijn wij zoo mishandeld en getrapt, en geslagen en vernederd tot in de afgrond, dat dit niet te beschrijven is, wat men daar heb meegemaakt.

20

Ik ga nu schrijven over de concentratiekampen, zoo ver ik mij dat kan herinneren. Toen wij ongeveer 2 KM geloopt had, kwamen wij aan in Birkenau. Wij waren ongeveer met 1000 man. Ik en mijn Broers bleven zoo dicht mogelijk bij elkaar, om elkaar bij te staan in die ellende. Wij gingen door een poort met grooten ijzeren deuren en daarom het camp stonden allemaal ijzeren hekken en die stonden onder stroom, als men daar tegen aan liep, was men gelijk dood. Wij werden ontvangen door een joodsche Belg, die moest ons toespreken voor de SS. Hij zei, de Jooden in het camp zijn een nummer en meer niet, ze mogen geslagen worden en gedood. en het beste was maar dat wij tegen de draad op liepen.

21

Mijn Broer Sallie zij tegen mij, hier zijn wij in een concentratiecamp, dat is het zelfde als Oranienburg, dat heb ik gelezen in een boek, daar werden de menschen ook afgemaakt en geslagen. ik had er nooit van gehoord, en ik wist ook niet wat een concentratiecamp was. Later moesten wij in een rij staan en kregen wij een nummer op de linkerarm. Mijn oudste broer ging het eerste, die was niet lang, hij kreeg nr. 56225 en mijn andere broer kreeg nr. 56226 en ik kreeg op mijn arm nr. 56227, die werd er in geprikt met een groote ijzeren pen en daar kwam inkt uit, het deed wel erg zeer, en je arm werd heelemaal rood, maar dat was niet zoo erg, naar wat wij later hebben mee gemaakt.

22

Wij hebben toen twee dagen op de grond gezeten in die Barak, met ongeveer 500 man, zoo een barak was ongeveer 40 Mtr lang en 10 Mtr breed en 2 ½ Mtr hoog, met een schuin dak, net een boerderij waar varkens slapen. Toen zijn wij ingedeeld in een block nr. 15 ongeveer met 600 man. Er waren in dat Lager (*kamp*) met ongeveer 20.000 menschen, en waren allen verdeeld in dezen blokken.

We lagen in een soort kribben, met 6 man 3 houten bedsteden boven elkaar en er waren in totaal ongeveer 40 van dezen slaappleatsen in het block, wij sliepen op de planken. 's Morgens om 5,30 moest je opstaan voor appèl, en dan werden wij geteld. Er was een blockelster (*blokoudste*) en een voorman, die waren de baas van dat block, dat waren meestal gewezen misdadigers, zij hadden een groene driehoek op hun jasje.

23

De SS sliep buiten het camp in goede huisjes, die hadden het zeer goed, en goed te eten. Het kamp was omringd met ongeveer 12 uitkijktorens, die bewaakten ons dag en nacht, dat je niet kon vluchten. Ze hadden alleen een zware Mitraljeur klaar liggen om je dood schieten, als je probeerden bij het ijzerdraad te komen. Ik heb heel wat menschen zien dood schieten, en die tegen het draad op liepen, en dan waren ze ook dood, want dat draad stond onder spanning. Ook heb ik nog twee neefjes zien dood slaan, in dat kamp die heeten Arie en Jakob Wurms, dat waren kinderen van een Zuster van mijn Moeder. Ik heb in dat kamp de ergste dingen meegemaakt van al mijn jaren, dat ik in het kamp heb gezeten.

24

Het was er vies en vuil en smerig, wassen kon je haast niets, enkel je handen met je gezicht, maar dat moest snel gebeuren. Ik ben daar nooit in bad geweest, die bestond niet. Ook heb ik een joodsche jongen zien vermoorden, met een stok op zijn keel, daar gingen die blokalterste en die capo met hun voeten opstaan. Dat was een heele fijne jongen, hij was journalist geweest, in Amsterdam, ze naam ben ik vergeten, maar hij kwam elken dag naar mijn toe en zei de oorlog is gauw afgelopen, de Amerikanen en Engelschen waren al in Duitsland, dat was in December 1942, en zoo beurden hij je op, om te blijven leven. Ik was nog geen twee weken in het kamp, moesten ik en mijn broer lijkken opstapelen op een vrachtauto, dezen waren allen vermoord of doodgeslagen.

25

Alles ging in tempo en de SS stond om je heen met knuppels in hun handen en ook de Capo's en sloegen je daar mee op je rug, en over heel je lichaam, velen menschen zakten toen ook in elkaar en werden dan ook doodgeslagen.

Velen zijn ook gestorven van den honger, en van allerlei ziekten die je daar op liep, schurft, van die luizen en tieves (*tyfus*) kregen ook veel menschen, en dan werden al die menschen verbrand. Ik stond een keer op de appèlplaats, werd mijn nummer opgeroepen, en moest ik bij de SS komen, die stonden voor in het lager, en die hadden een soort brug, bij zich van 2 Mtr lang en die stond op 4 pooten, en daar moest ik op gaan liggen, en kreeg ik 25 stokslagen, waarom weet ik niet.

26

Het deed erg pijn, ze sloegen je op je kont en ook op je rug. En als ze klaar waren moest je van die bok afspringen en in de houding gaan staan. Gelukkig kon ik dat en ik huilde ook niet,

ik kon mijn goed beheersen, want als je kermden sloegen die moffen je gelijk dood. Hoe ik al dezen ellende heb overleefd, kunt ik mijn nog niet voorstellen. Ik heb zoo veel slaag gehad, en ook velen ziektes, ik heb nog schurft plekken op mijn been van de luizen, ook heb ik nog, tieves (*tyfus*) gehad in Kaufringen (*Kaufering*), dat was een klein lagertje bij Dachau. Volgens mij had ik een beschermengel boven mijn staan, en die heb mijn leven gered. Mijn beiden broers zijn omgekomen in het concentratiekamp.

27

Naar twee maanden in Birkenau, te zijn geweest moesten wij 's morgens aantreden bij de schrijfstuben (*kamer waar administratie plaatsvond*), daar stond de SS en werden wij gesorteerd, dat waren allemaal mensen uit Block 15.

Ongeveer 500 man, er werden 400 man uitgehaald door de SS, de andere 100 man werden vergast. Mijn twee broers waren ook bij mijn, en bij die 400 man, dus wij bleven leven.

Wij zijn toen naar Auschwitz gegaan, dat was ongeveer 10 KM van Birkenau en moesten dat naartuurlijk lopen, eten kregen wij haast niet, een beetje viesee thee en een stukje brood van ongeveer 2 ons, en avonds kregen wij een soort soep, in een vies schaaltje dat was ons heele maaltijd voor één dag, zoo leefden ik met mijn twee broers in Birkenau.

28

Toen wij in Auschwitz aangekomen waren, gingen wij door een poort met ijzeren hekken. Boven op die poort stond met grooten letters 'Arbeid macht vrij'. Toen wij binnen waeren werden wij opgesteld in rijen van tien voor het block van de SS en toen zagen wij 25 menschen aan palen ophangen, dat was ons eersten kennesmaking met Auschwitz. Wij hebben toen een heelen dag op de Appèlplaats moeten staan, tot de volgende dag, en toen gingen wij naar blok 4.

Wij werden met 100 man uitgekozen om te gaan werken in het opruimingscommando, dat werd door de Poolsche Joden genoemd Canada, die waren al eerder in dat commando als wij, en die wisten naartuurlijk wat zich daar afspeelden.

29

Toen wij op dat werk waren aangekomen, dat was ongeveer twee KM vanaf Auschwitz. dat was een klein terrein, met draad er om heen.

Wij waren nog geen 5 minuten binnen en stonden in een rij opgesteld, kwamen er vrachtwagens binnen rijden, dat waren kiepwagens en losten zichzelf. Ik zag toen koffers en

tassen op de grond rollen, en ik zag appels en fruit en andere dingen uit dat bagage op de grond rollen, en ik keek mijn oogen uit. Want ik wist nog niet waar die spullen vandaan kwamen. Later wist ik dat wel, dat waren koffers en tassen enz, van die menschen die aangekomen waren met een transport, waar van de helft vergast werd, en de andere helft in het kamp om te werken.

30

Toen kwam een Shaffhurer (*Scharführer*) naar ons toe en zei jullie komen hier om te werken, en wie dat niet doe word dood geslagen. Er waren ongeveer tien SSers en die hadden allemaal een knuppel in de handen en die begonnen ineens te slaan.

Wij moesten die bagage naar een plaats brengen, waar ongeveer 50 man stonden om die spullen uit de koffers te halen en werde, gesorteerd, kleding apart en schoenen en andere dingen zoals tandpasta en sieraden enz. En die werden dan in legen koffers gestopt en die moesten wij dan weer naar een block brengen waar meisjes stonden, om dat weer in te pakken. Al dezen spullen gingen later naar Duitschland en werden verdeeld onder de Moffen.

31

Er stond vlakbij dat terrein, leege wagons, en wij moesten al dezen koffers en dozen en tassen in deze wagons in laden.

Al dat werk ging in galop, dat noemden die Moffen laufsricht, en wij werden dan geslagen. Er was een Capo bij, die heete Bruno, en die liep te schreeuwen en te slaan, maar dat moest hij voor de Moffen doen, dat was ook een gevangenen, hij was een poletieke gevangenen, en had, een rooden winkel (*herkennungsteken*) op zijn jasje. Wij allen waren gekleed in een gestreept pakje met een mutsje, op je hoofd en geel rood davidsster op je jasje, en een paar houten sloffen, en zoo moesten wij de heele dag loopen van af 7 uur tot 's avonds 6, en dan gingen wij weer terug naar Auschwitz, naar Block vier.

32

Ik heb in dit commando ongeveer 5 maanden gewerkt, dat was vreeslijk. 's Morgens waren wij om 7 uur op dat terrein en moesten direct aan de slag en dat ging dan weer met slaag gepaard, en dan opeens moesten 50 man aantreden, en daar was ik en mijn broers ook dikwijls bij, en dan gingen wij met Capo Bruno en de SS naar het station. Dan was er een transport aangekomen uit [alle] landen van Europa, en dan moesten wij de bagage van die Menschen uit de trein halen en op wagens laden. Wij zagen dan mannen en vrouwen en kinderen uit de

wagens komen, net zoo als ik aangekomen was, en opstellen in rijen, en werden dan op die auto's gejaagd, en kleine kinderen werden er gewoon opgegooid, wij hielpen dan stiekem dezen menschen op de wagens gaan.

33

Wij durfden niets te zeggen tegen dezen menschen over het kamp, wat hun te wachten stond. Want als de SS hoorden dat één van ons wat gezegd had, dan werden wij allen 50 gedood. Wel heb ik in een trein die uit Holland kwam een briefje, in een lamp van het plafond (*plafond*) van een trein gedaan en daarop geschreven, dat er geen mens meer op transport moest gaan, daar zij allen vermoord werden. Of dezen briefjes ooit gevonden werden weet ik niet.

Ook stond ik nog op een foto in het boek Oorlogsdocument, van L. de Jongh met vrienden uit dat commando, de Poolsche Jooden noemden dat station, de Rampen, wat zich daar afspeelden is niet te beschrijven.

34

Op een keer zag ik een meisje van ongeveer 25 jaar naar een Lagerkommedant gaan, en trok zijn pistool uit zijn gordel. en schoot hem dood, zij was een heel mooi meisje, het was een Pools transport.

Haast alle menschen zijn toen dood geschooten door de SS. Ook kwam er een transport uit Holland, en daar waren de Ouders bij van Hennie Bekman, dat was een vriend van mijn, die zat ook bij ons in het commando, en heb zich toen schuil gehouden, hij durfden niet naar hun toe te gaan, want hij was bang voor de gevolgen, wat er zou gebeuren. Hij stond bij mijn te huilen als een kind, ik heb hem toen getroost, en zoo gebeurde er elken dag vreeslijke dingen, hoe ik dat heb overleefd is niet te begrijpen.

35

Als wij van het werk kwamen, in het Lager dat was ongeveer om 7 uur 's avonds, dan moest men eerst voor het Block op appèl staan, en dan werd men geteld, door de SS en de Blockalteste toen ik op Appèl stond zag ik twee Joodsche Rabbijnnen naast mijn staan, zij waren pas aangekomen, met een Hongaars transport. Zij waren ongeveer 80 jaar, en zij hadden allemaal riddeorders op hun jasje, ik zei tegen hun, die moet je er af halen, want als dadelijk de SS komt, en zij zien dat, krijg je veel last. Maar zij stoorden zich niet aan mijn, toen kwam de SS, en die zag dat, en stak toen hun baard in brand en sloegen hun met een

stok, maar zij bleven bidden tot zij dood waren, ik wist niet wat ik zag, en ik voelden mijn of ik niets was.

36

De volgende dag ging mijn broer Louwie naar de Krankenhauw dat was een soort Ziekenbarak voor de gevangenen, hij kon haast niet meer lopen, want hij had heelen opgezette beenen.

De volgende dag toen ik met mijn Broer Sallie van ons werk kwamen, zagen wij een vrachtwagen met allemaal naakte mannen naar de gaskamer gaan. Het leek net of onze broer daar bij was, en dat hij zwaaide naar ons. Wij zijn toen later naar de Ziekenbarak gegaan, om te kijken of onze Broer daar nog was, maar wij hebben hem nooit meer gezien.

Weer later is mijn Broer Sallie uitgezocht voor de strafcommando. Ik was ook uitgezocht, maar moest weer terug in Mijn Block. Toen ging hij naar Birkenau.

37

Ongeveer een maand later zijn wij overgeplaatst naar Birkenau met het heele commando, en wij kwamen in Block 15, ik heb toen direct geïnformeerd waar mijn broer Sallie was, hij lag toen ook in een zieken Barak, hij had drie afgevroren vingers, die had hij opgelopen in dat strafcommando, dat noemden de SS SK. Daar werden de mensen nog harder geslagen als bij ons, op het werk, zij stonden in een greppel en moesten dan zand scheppen, en stenen sjouwen. Met een koude van ongeveer 15 à 20 graden onder nul, met bloote handen, en eten, en drinken kreeg men haast ook niet, een stukje brood met een ¼ liter soep voor de heelen dag, en daar moest men het mee doen.

38

Ik ben toen handschoenen en brood gaan halen en nog anderen dingen uit ons block, en heb dat mijn broer gebracht, dat had ik mee gebracht van het commando, waar ik werkte. Ik zei toen tegen hem, ik zal je uit die ziekenbarak zien te halen. Ik ben toen naar een vriend van mijn gegaan, dat was een Slowaak en heeten Ladsy [Vissec]. Hij sprak pools, en hij kon mijn broer ook, ik zei tegen hem, laten wij naar het Block gaan, en mijn Broer er zien uit te halen, want jij kan met die Blockalterste spreken, dat was 's Avonds om ongeveer 9 uur. Hij zei toen tegen mijn, als je morgen wat spullen mee neemt, wat goud en dollars en wij geven dat aan die vent, krijgen wij je broer er wel uit.

39

Ik wou hebben dat hij het dezen avond deed, maar hij zei dat wij het morgen moesten doen, als ik die spullen meegebracht had. Wij zijn nu net een dag hier, en je broer zit al een maand in die ziekenbarak, dus hij zal er heus nog wel een paar weken in blijven. Maar ik wist niet, wat ik had, ik had zoo'n raar voorgevoel, maar liet mij toch gek maken, en wachten tot de volgende dag, ik ben toen naar het block gegaan van mijn broer Sallie, en heb met hem gesproken, dat wij hem morgen uit die ziekenbarak halen en bij ons in het block zien te krijgen.

De volgende morgen ben ik voor dat wij moesten uitrukken naar ons werk, naar mijn broer gegaan, dat was ongeveer om half zeven.

40

Toen ik daar aankwam, stond er een vrachtwagen voor dat zieken barak, en stonden er al gevangenen op, ook mijn broer en andere jongens, ik kon er enkele van zoo, als Sallie Jagorwitz en een broer van Eli [Tais] en andere jongens. Ik ben toen om die Auto gelopen, en zei tegen mijn broer, spring van de Auto af, maar hij deed het niet. Hij zei, we gaan naar een andere lager, maar ik was bang, dat hij naar de gaskamer ging, dus bleef ik schreeuwen, spring er af. Een SSer kwam naar mijn toe met een stok en sloeg mijn weg, en zei drek jude gaat weg hier, anders ga je ook mee op de wagen, dus kon ik niets meer doen voor mijn Broer, ik was te laat gekomen. Ik huult haast nooit, maar toen ben ik in tranen uitgebarsten, omdat ik te laat voor hem was gekomen.

41

Maar het lijkt wel of alles zoo moest gebeuren. Ik heb mijn broer nooit meer gezien, en ik weet niet eens of hij toen vergast is, of naar een ander lager is gebracht, en daar omgekomen is, maar ik heb er nog, steeds verdriet over, dat ik hem niet heb kunnen redden, en mijn toen gek heb laten maken door die Ladsie [Vissec], want ik hield erg veel van mijn broer Sallie. Wij deden in Holland alles samen, voetballen, meisjes versieren, en wij deden samen handel, en werkten toen in die tijd samen op een fabriek, maar dat was toen voorbij, hij was een heele mooie jongen en versierden toen in die tijd heel wat meisjes, half Rotterdam was gek op hem, en hij had ook heel veel vrienden, in die tijd, dat is geweest in 1936 tot 1942 en toen zijn wij naar Auschwitz getransporteerd.

42

Ik heb later nog ongeveer een maand in het opruimings commando gewerkt, en ben er toen uit gegooid, door de schaffhurer (*Scharführer*).

Ik kwam toen te werken in een commando wasserverzorging.

Wij moesten kanalen maken van ongeveer 2 Meter diep, voor het liggen van ijzeren pijpen, en dat alles ging naartuurlijk ook in galop en werd er ook veel geslagen, en doodgeslagen, en wij hadden erg honger, want wij kregen haast niets te eten, een stukje brood, van 10 cm dik en ¼ liter watersoep en een beetje kamilla thee, dat was net lauw water, dat was je heelen maaltijd voor een dag. Ik was aan het graven toen zag, ik in de aarde een soort pitjes hangen, ik heb er toen één geproefd en die smaakte zoet.

43

Ik heb er toen veel van gegeten, ik waarschuwde ook aan mijn vrienden, dat ze die konden eten. Ik heb toen een heele muts, vol naar de jongens van het commando Canada gebracht. Want die hadden toen ook honger. Er was in een Maand geen transsport gekomen, dus hadden zij ook niets te eten, zij waren er heel erg blij mee, dat was Jaap de Hond en Flip de Hond, en drie vrienden van mijn, Sjaakkie Peper, Sjors van Rijk, enz. enz. Later ongeveer in Maart 1943 moesten wij 's morgens aantreden om 7 uur voor het blok, en werden wij gessorteerd voor Warschau. In dat blok waren ongeveer 300 man, ongeveer 50 man, die vroeger gewerkt hadden in het commando Canada, velen Frans en Joden afkomstig uit Polen.

44

Wij stonden in rijen van tien, dan kwam de SS voorbij, een zoo genaamde Lagerdokter, en werden wij weer gesorteerd. Links moesten blijven staan en rechts mochten terug in het blok. Wij moesten ons heellemaal uitkleden, en ons gestreept pakje lag dan voor ons op de grond. Ik moest mijn ook links opstellen, dus zou ik ook vergast worden. Ik heb toen mijn goed opgepakt en door de rijen geslopen, zoo het blok in. Ik ben toen onder een paarden deken gekropen, en heb mijn zoo verstopt. Mijn vrienden kwamen later naar mijn toe, en zeiden Wollie alles is goed afgelopen, de SS had niets gemerkt. Wij wisten van de stubedienst dat de mannen die moesten blijven staan, vergast werden.

45

En zoo had ik weer mijn leven gered. En dat gebeurde velen malen dat er gessorteerd werd om vergast te worden, zoo lang ik in het kamp heb gezeten. Maar hoe langer in het kamp, hoe bijdehander werd je om in het leven te blijven. De volgende morgen zijn wij op transsport

gesteld, in wagons. Wij wisten toen nog niet wat er met ons ging gebeuren. Maar wij kwamen gelukkig levend in Warschau aan. Daar heb ik ongeveer gezeten tot 1944, totdat de aanslag op Hitler gepleegd werd. Dat was ongeveer in september, en de Russen aan de andere kant van de Boeg stonden. Ik heb in dat kamp ook veel meegemaakt, velen mensen zien sterven.

46

Ook heb ik mijn Ooms zien sterven, Oome Jakob en Oome Izak, twee broers van mijn Moeder, die waren ook in dat kamp gekomen, en hebben ongeveer twee weken geleefd, ik heb nog gesproken met hun en heb ze moet (*moed*) ingesproken, maar dat heb niet kunnen baten, ik heb ze daar naar nooit meer gezien. Ook heb ik een Grieksche Jooden jongen zien ophangen, hij had geprobeerd te ontvluchten, maar dat was mislukt. Toen hij gepakt was hebben die Moffen hem drie weken laten uitrusten in een blok, hij mocht zonnebaden, en kreeg heel goed te eten, later toen hij er heel goed uit zag, hebben zij hem opgehangen, wij moesten er om heen gaan staan om te kijken, zijn broer stond naast mijn, en die stond te huilen, maar kon hem ook niet helpen, dat was onmogelijk.

47

Wij moesten werken waar vroeger de Poolsche Jooden gewoond hadden in het Ghetto, dat toen uitgeroeid was door de Moffen. Wij moesten de huizen afbreken, en steenen bikken, dat was voor een firma. Op een dag zat ik boven op een muur, met een pikhouweel in mijn handen, en moest een muur sloopen. Toen kwam een voorman langs een ladder naar boven, en wou mijn er af slaan, die muur was ongeveer 7 meter hoog en 30 cm breed. Hij kwam naar mijn toe, en zei, Jood jij doet dat niet goed en bukte zich om mijn er af te gooien, ik wist hem te ontwijken, en toen viel hij er zelf af en kwam met zijn kop op de steenen te recht op de grond. Ik ben toen gauw van die ladder naar beneden gegaan, en ging toen naar zoo'n poolsche civilist toe,

48

en zei daar is iemand van die muur gevallen, hij is er toen naar toe gegaan, en heb de SS gewaarschuid. Die hebben hem weggehaald, en naar het kamp gebracht, ik heb hem nooit meer gezien, of hij dood was ben ik nooit te weten gekomen. Hij was een gewezen gevangenis boef, die werden naar de kampen gestuurd. En werden dan Capo of Voorman. Later ben ik in een kommando terecht gekomen waar een duitsche Capo zat, wij waren ongeveer met 100 man, en hij maakten mijn toen voorman, Hennie Bekman en nog velen

anderen bekenden zaten bij mijn in dat kommando. Die Mof smokkelde jenever mee in het lager, en ik moest dat mee nemen, 's avonds bracht hij mijn een stukje brood, en deed wel eens gek tegen mijn, het leek net, of hij een Homo was, nou daar was ik niet van gediend.

49

Op een dag toen wij aan het werk, waren, zeiden de jongens tegen mijn, Wollie, wij hebben het koud, zullen wij een vuurtje maken. Ik zei, doet dat maar, ik ben toen naar een aardappelen veld gegaan, dat was daar in die buurt, maar daar zat een jonge SSer, ik zei mag ik wat aardappelen nemen, en dan pof ik ze, en geef u ook wat. Hij vond dat goed, ik heb toen nog, met hem gesproken over de oorlog. Ik zei de Oorlog loop op ze eind, de Russen staan vlakbij, ik zei dat wordt gevaarlijk voor u, wij zagen ook steeds vliegtuigen over vliegen. En die gingen Duitschland bombarderen, ik was wel erg blij als ik dat zag. Ik zei, als u gevangen word genomen door de Russen, gaat u misschien naar Siberië, ik dag bij mijn zelf, was dat maar zoo, er was met dezen Mof wel te praten.

50

Later kwam die Capo naar ons toe, en zei tegen mij hé Jood, wat ben jij aan het doen, je moet die jooden laten werken, en je moet hun met die stok slaan.

Ik zei dat doe ik niet, en dat ging allemaal in het duits, ik sprak die taal erg goed, dat had ik geleerd in de kampen. Hij zei buk je en wou mijn 25 stokslagen geven, ik zei tegen, hem dat doe ik niet voor jou. Hij zei toen als wij terug in het lager komen, meld ik jou, bij de lagerfhurer, en dan word je opgehangen, ik was toen erg, bang, maar ik zei toen, dan zeg ik dat jij jenever smokkeld. Toen wij in het lager terrug kwamen, liepen wij langs de SS maar hij zei niets tegen hun. 's Avonds kwam hij naar mijn toe, en zei als dat weer, gebeurd meld ik jou bij de lagerfhurer, maar hij heb dat nooit gedaan.

51

Later kwam ik weer in een ander kommando, wij moesten wagens met steenen laden, dat was voor de civielen, dat waren Poolsche firma's, die werkten voor de moffen. In dat kommando werkten ook een kristen Hollandsche jongen, die was uit Buchenwald gekomen. Hij was een Politieken gevangenen en had een rooden winkel op zijn Jasje, dat was een fijne kerel. Ook was er een Joodsche jongen bij, die was eerder getransporteerd dan ik, hij had een laag nummer, hij had ongeveer 47000, dus was eerder naar het kamp gebracht, dat ik, hij heeten

Jopie Lampie. Ik heb samen met hun gewerkt, tot het einde, voor dat het kamp opgeruimd werd en wij naar Dachau getransporteerd werden. Jopie en die Hollander waren daar niet bij.

52

Wij moesten ons de volgende dag opstellen met ongeveer 100 man in een rij, er waren ongeveer 5000 man. Ongeveer 400 man moesten achter blijven om het kamp op te ruimen, daar was Jopie en die Hollander ook bij. Jopie zei toen tegen mij, Wollie blijf hier, misschien worden wij dan bevrijd door de Russen, want die staan erg dicht bij. Ik wou de Rij uit lopen, om ook achter te blijven, maar een, Hauptman kwam naar mijn toe, en sloeg mijn met een knuppel terug in de Rij, en zei dreckjude terrug in de Rij of ik slaat je dood, en zoo was weer mijn leven gered. Want toen wij vertrokken waren, dat ging loopend door de straten van Warschau met de SS naast ons naar de wagons. Later naar ongeveer 2 uur gelopen te hebben kwam die Hauptman op een Motor achter ons aan.

53

Hij zat heelemaal onder het bloed. Later hoorden ik dat de Menschen, die dat kamp opruimden, doodgeschoten zijn door die Hauptman en zijn helpers, en daar waren mijn vrienden ook bij, Jopie Lampie en die Hollander, ik geloof dat hij Jan Holland heeten, maar ik weet dat niet meer zeker. Dat alles gebeurde ongeveer 1 maanden naar de aanslag op Hitler, dus in Augustus.

Naar een dag in de trein gezeten te hebben, kwamen wij in Dachau aan, wij hadden heel die dag niets te eten gekregen, en gingen loopend het lager in, en moesten ons opstellen in rijen van 100 man, en toen kregen wij een stukje brood en soep. Maar het was een mooi Lager, beter als Auschwitz en Birkenau, die Lagers waren een Hel vergeleken bij Dachau, er waren ook heel veel Politieken gevangenen, en die hadden de overhand.

54

Wij mochten direct vrij rond lopen in het lager, wij werden ingedeeld in Block 10, dat was een mooi Block, vergeleken bij de vroegere lagers waar ik geweest was, maar het bleef een concentratiekamp, martelen, doodslaan en uithongeren van gevangenen door de Nazi's. Ik kwam direct in contact met de anderen gevangenen, politieke, socialen, Jehova's, homoseksueel. ook heb ik nog met Koos Vorrink gesproken, en Klaas [Toornstra]. De Politieken gevangenen wisten, wat wij meegemaakt hadden in Auschwitz en hadden erg medelij met ons, ze deden de Deutsche Capo's en Blokaltersters indelen in de

buitenkommando's, dus van die bandieten waren wij bevrijd. Het leek wel of er een hemel was opengegaan voor ons joodsche gevangenen.

55

Een week zijn wij in dat lager in karatennen (*quarantaine*) gelegen, dat is zoo iets als op te knappen en op te sterken. Wij kregen ook beter eten, 1 liter betere soep of pap en een grooter stukje brood als in die andere kampen, waar ik heb gezeten. Naar een week moesten wij aan treden, dat was ongeveer in Augustus 1944, en gingen wij met ongeveer 1000 man lopen naar Kaufringen (*Kaufering*), dat was ongeveer 50 KM in de omgeving van Munschen en Dachau. Wij kwamen toen daar aan en gingen dat lager in, de SS moest buiten blijven staan en mochten, voor die Lagerkommandant niet in het Lager komen, wij werden toen, toegesproken door hem, hij zei tegen ons, wij weten wat jullie hebben meegemaakt, maar van nu af zijn jullie Kriegsgevangenen.

56

Wij wisten niet wat wij hoorden. Het lagertje bestond uit ongeveer 24 blokken een schrijfstube en een Keuken, en een kleedkamer. De Lagerleiding was in handen van Militairen, dat waren niet zulken slechten menschen als de SS. Wij werden ingedeeld in Blokken van ongeveer 200 man. Die Blokken waren ongeveer 25 Meter lang, het waren net schuuren, een schuin dak, en een greppel in het midden, en aan de zij kanten slaappleatsen van houten planken. Die barak was heelemaal van hout, hij was ongeveer 6 meter breed, en 2 ½ meter diep en een klein trapje, dan kon men naar beneden gaan. In dat blok, mijn vriend Hennie Bekman was nog steeds bij mijn en Sjaakje Premseelaar en mijn anderen vrienden uit kommando Canada, Poolen, Frans en Grieken allemaal Joodsche gevangenen uit Auschwitz.

57

De volgenden dag moesten wij aantreden op appèlplaats en toen werden er Blokaltersters en Capo's uitgezocht, ik werd Blokalterste, en kreeg 200 man onder mijn, ik moest eten halen en drinken, brood en soep, als de jongens van het werk kwamen, moest ik hun verzorgen. Hennie Bekman was mijn stubedienst. Ik moest wel goed oppassen, anders pikten ze mijn brood onder mijn handen vandaan, dat deden meestal de Griekse joden, die waren erg handig in pikken. Ik sliep met het brood onder mijn slaappleats, wat ik de volgende dag moest verdelen, als de jongens naar hun werk gingen. Als één van de gevangenen ziek was, en hij had het

brood niet opgegeten, was het al gepikt voor ik het gezien had. Velen mannen en jongens zijn daar gestorven aan Tieves (*tyfus*) en andere ziektes, geslagen werd er niet veel door de Militairen.

58

Mijn vriend Hennie Bekman is ook aan Tieves gestorven naar 2 ½ jaar in het concentratiekamp te hebben door gemaakt. Ik heb alles geprobeerd om hem in het leven te houden, ik heb hem elken dag gewasschen, en zoo goed mogelijk verzorgd, maar het mocht niet baten. Als men Tieves had mocht men niet drinken, water in geen geval, hij lag ziek in mijn barrak, en vroeg de heelen dag of ik hem water wilden geven, maar ik zei dat krijg je niet, je krijgt wel van mijn thee, en dat haalden ik dan uit de keuken, maar hij werd elken dag magerder, en dan zei ik tegen hem, je moet sterk blijven, de oorlog is haast afgelopen, en dan zij hij, ik gaat heus niet dood Wollie, ik blijf bij jou, maar hij is toch gestorven. Dat was een vreeslijk verdriet voor mijn, want hij was al die tijd bij mijn geweest, het was net een broer voor mijn.

59

Ik was een maand Blokalterste, kwamen Hongaarse Jooden bij ons, in het Lager, ze hadden gewoon hun eigen kleren aan en waren direkt uit hun land bij ons in Kaufringen aangekomen dat was in October 1944, ze hoefden nog niet te werken en lagen in karatennen. Ze wisten toen nog niet wat zich had afgespeeld in de loop de jaren met de Joodsche Menschen. Ze lagen de heele dag te praten met elkaar over de Poletiek en over de oorlog, het waren meestal erge geloovige mensen, ik heb veel gesproken met hun, maar durfde niet te vertellen wat met onze Jooden gebeurd was in al die jaren. Er was ook een klein vrouwen lager bij ons, net zoo groot lagertje als de onze. wij kwamen ook in contact met hun. Ik was in aanraking gekomen met een

60

Roemeensch meisje, die heete Clara Spitzer, ze was met haar man en kindje van ongeveer 1 ½ jaar in Auschwitz aangekomen. Haar man en kindje waren vergast en zij is direkt op transport gesteld naar Kaufringen, en heb zoo het leven gered, het was een lief vrouwtje. Ik heb haar steeds geholpen en bracht haar brood en soep, die haalden ik in de keuken. Dat kon ik doen omdat ik nog steeds blokalterste was. Tussen ons lager en het vrouwenlager was alleen een ijzeren hek, maar wij kropen er stiekem onder door, ik bij haar en zij bij ons in het lager, dat

deden wij 's avonds, als alles sliep. De bewaking in dat lager was heel wat minder als in Auschwitz en andere lagers, de Militairen waren bij ons de baas en de SS lag buiten het lager in huisjes, maar gingen wel mee om de gevangenen te bewaken op het werk.

61

Later ben ik in de textielbarak gaan, werken bij een Duitse joodsche man die heete Joep Ruzler, ook Clara Spitzer werkten bij ons en een ander meisje, dat was ook een Roemeensche. Wij hadden daar een goed leven, niet hard werken en ook geen slaag, ik ben daar terechtgekomen omdat, ik tieves (*tyfus*) kreeg toen ik nog Blokalterste was, er waren veel vrienden bij mijn in het blok die verstopte zich bij mijn. Een blokalterste was niets in het lager, ik moest de boel schoonhouden en eten halen in de keuken. Max Weis een Poolsche joodsche man was een speciaal vriend van mijn, die werkten ook niet, dat was ook een oude gevangene uit het kommando Canada. (opruimingskommando) en Leo van Sisteren en Judo Landau en, andere oude gevangenen, die namen van hun ben ik haast allemaal vergeten. Deden hetzelfde en verstopte zich bij mijn in het blok voor het werk, ik had niets te vertellen.

62

Toen kreeg ik Tieves (*tyfus*), en kon niet meer, opstaan, maar Clara kwam steeds naar mijn toe met eten en tabletten, die organiseerde ze bij vrienden, dat waren dokters en die werkten in de, ziekenbarak waar allemaal patienten lagen met tieves, waar van de meesten stierven, en buiten het lager in een, grooten kuil begraven werden, ze werden niet verbrand zoo als in Auschwitz. 's Avonds werden wij geteld door een shaffhurer (*Scharführer*), dat was eerst een militair geweest, later moest hij een SS pak aantrekken, en hij was wel wat veranderd toen hij dat pak aan had, hij begon toen ook te slaan en te schreeuwen, niet zoo erg als die vorige SS, die ik meegemaakt had. Ik verstopte mijn onder een deken en liet niet merken, dat ik tieves had, anders had ik naar de Ziekenbarak gemoeten, en had ik zoo goed als zeker ten dooden opgeschreven gestaan.

63

Leo van Sisteren heeft later mijn werk overgenomen en ik lag ongeveer 3 weken in het blok met tieves. maar ik ben later opgeknapt, met medewerking van Clara, die verzorgde mijn helemaal. Zij kwam stiekem het lager in, dat kon in dat concentratiekamp, het was geen Auschwitz.

Later hoorden ik van die lagerkommandant, dat zij hebben moeten kiezen of zij werden naar het front gestuurd, of zij moesten SS worden, toen hebben zij voor het laatste gekozen. De SS had weer de overhand gekregen, toen de aanslag op Hitler was mislukt. Toch heb ik die lagerkommandant nooit zien slaan, hij was niet zoo slecht als de SS'ers, dat waren een heel stel slechte en vuile, misdadegers, zij hadden die opleiding gehad van Himler en zijn bende.

64

En zoo ging mijn leven in dat lager verder, ik werkten toen weer bij die duitsche joode jongen in het textiel barak, dat waren enkel concentratie kamp kleding, die werden gemaakt, door andere gevangenen, en wij moesten daar pakjes van maken en sorteeren, broeken en jasjes apart en ook dekens, die werden dan opgestuurd naar andere, lagers, ik had daar een goed leven. Later is Clara ook ziek geworden, en had ook Tieves gekregen, die was door mijn besmet, ik heb haar toen ook geholpen, en ging elken dag naar haar toe, en bracht haar brood en soep, en ook tabletten, en zij heeft het ook overleefd, maar of zij nu nog leefd weet ik niet. Ik heb alles gedaan om te weten te komen of zij nog in het leven is.

65

Ik ben twee keer in Israel geweest, en heb geïnformeerd, of zij het concentratiekamp heeft overleefd, maar konden mijn niet inlichten waar zij was. Ook niet in Holland, als ik met mijn vrouw weer naar Israel gaat probeer ik weer te weten te komen of zij nog in het leven is. In eind December '44 zijn wij overgebracht naar Lager Bad Tölz, dat was bij Lansberg (*Landsberg am Lech*), en toen kwamen wij weer onder de oude SS te staan, dus begon ons leven weer zoo als vroeger, je werd weer geslagen en je kreeg weer niets te eten, en je moest weer hard werken. Ik was een halve dag in dat lager, kwam Nico Engelsman naar ons toe, dat was ook een Joodsche hollandse jongen, hij wist dat wij uit auschwitz waren gekomen, het was een heele fijne jongen.

66

Ik werd voorman van 100 man, en moest buiten het lager Bunkers bouwen, dat waren kuilen van ongeveer 4 meter diep. De capo was een poolse politieke gevangene en was niet kwaad. De jongens moesten hard werken, en wij kregen weinig eten. Maar ik was al ongeveer drie jaar in het concentratiekamp, En ik had geleerd te organiseren. Ik ging naar de capo en zei, kunnen wij geen twee ketels soep meer zien te krijgen, want je kreeg twee ketels soep voor 100 man, dat was ongeveer 100 liter. Des middags gingen ik en hij naar de keuken, met 8 man

en haalden 4 ketels soep, wij zeiden wij zijn met 200 man tegen de baas van de keuken, maar ik moest het wel zeggen, hij durfde dat niet.

67

Maar de andere jongens hadden, dat gauw gehoord van de jongens die bij mijn in het kommando werkten, en zeiden bij Wollie, krijg je 2 liter soep op een dag. De volgende dag met aantreden, stond er geen 100 maar tweehonderd man in de rij bij mijn, om mee naar het werk te gaan. En ik mocht maar met 100 man uitrukken uit lager naar het werk om de bunkers te graven. Maar ik nam zoo veel bekenden, en hollandsche jongens mee als dat mogelijk was, en moest de andere jongens weg jagen, en dan kwam de capo en de arbeidscommandant naar mijn toe, en gingen te keer tegen mijn, want ik moest uitrukken, en dan kwam je langs de lagercommandant, en dan moest je melden, met hoeveel man je naar het werk ging.

68

En dan moest je in de houding springen en melden, Bunkerbouwers aangetreden met 100 haftelingen (*gevangenen*), en dan werd je commando geteld, en als er één meer was als 100 kreeg je met een stok 25 stokslagen, dat is mijn één keer gebeurd in dat lager en kreeg ik stokslagen, en dat deed naatuurlijk erg pijn, maar je mocht niets laten merken, want als die, lui er mee klaar waren moest je, weer in de houding springen, en je weer melden. Toen ik dat deed, vroeg die Lagerkommandant, van waar kom jij vandaan, en toen zei ik uit Auschwitz, en toen zei die SSer leef jij nog, hoe is dat mogelijk, maar hij liet mij wel gaan, dat ging alle, maal in de Duitse taal, en die lui schreeuwden dan zoo, en dan schreeuwde ik nog harder, en dat schijnt mijn leven gered te hebben.

69

Ook moest ik met een stok in mijn, hand lopen op het werk en de jongens slaan, ik liep dan langs de greppels met een stok, en moest dan de jongens slaan, maar ik deed dat niet, ik had een vriend op de uitkijk staan, en die moest mij dan direkt waarschuwen, als de SS aankwam, en dan begon ik te schreeuwen, en sloeg met de stok, naast die greppel. Er stonden Joodsche jongens bij en die zeiden, dan in het jiddisch tegen mijn, Wollie ik kan niet meer, ik gaat dood. Ik zei dan ga op de grond zitten en doe net of je werk, en ik ze, i ik ga schreeuwen en doe net of ik slaat, want de Hauptstormfurer komt daar aan, maar die riep mijn, Jude, komt hier zwijnhond. toen ik bij hem was, zij hij buk je, en zoo kreeg ik weer 25 stokslagen, jij moet veel harder slaan en niet er naast, anders slaat ik je dood.

70

En zoo leefde ik in dat kamp, maar heb het toch gered, en de jongens vochten 's morgens om bij mijn in het commando te komen, ik heb steeds geluk gehad, dat ik goed voor mijn mede gevangenen kon zijn zonder één klap te geven, maar ik zelf heb daarvoor veel slaag gehad, maar ik ben toch blij dat het mijn gelukt is, ik heb nu gelukkig een zuiver geweten, en heeft het toch overleefd, maar zoo als ik al gezegd heeft, schijnt ik toch een beschermengel boven mijn gehad te hebben. Maar ik heb ook veel stokslagen op mijn hoofd gehad, en daar heb ik nu nog last van, veel hoofdpijn, haast twee keer in de week, en ook andere, kleine ziekte gevallen, maar het is gelukkig wel uit te houden. Ik ben nu al ouder als mijn Vader en Moeder en mijn broers en zusters en verdere familie geworden zijn.

71

Later ben ik weer in een ander Commando terechtgekomen. Wij werkten toen voor de firma, Mol, die werkten aan de wegen. Wij moesten bossen opruimen, boomen omhakken en op wagens laden, dat was in de omgeving van Lansberg (*Landsberg am Lech*), en dat ging weer met stokslagen gepaard, en sommige, jongens werden weer doodgeslagen. Toen wij voor het eerst in die omgeving van die bossen kwamen, zag ik ongeveer 15 militairen in boomen aan touwen hangen. Zij waren door de SS opgehangen. Toen ik aan het werk was, kwam een Duitsch vrouw naar mijn toe, en wou mijn een half brood geven. Toen kwam een SSer naar die vrouw en zei, als je die Jood brood geeft, schiet ik jou dood. Dat was een Jonge Rottenfurer (Rottenführer), van ongeveer een jaar of twintig.

72

Hij zei tegen die vrouw, weet u wel wie ik ben, maak dat je weg komt, en snel, die vrouw had een fiets bij zich, en sprong er snel op en maakte dat ze weg kwam. Volgens mij was dat een boerin uit die omgeving, en wist misschien niet, dat ik een jood was, maar was volgens mij toch geen slechte vrouw, en wist misschien ook niet wat er afspeelde in die tijd van oorlog. Als wij 's Avonds weer in het lager terrug waren, zaten wij met de oude gevangenen, die overgebleven, bij elkaar, en zaten te praten over de Oorlog, Wij kregen weer niets te eten en stierven van de honger. Maar wij hielden de moed er in, en maakte geintjes met elkaar. Nico Engelsman kwam dan naar ons toe met aardappelschillen. En zei ik heb hier biefstuk, moeten jullie ook wat hebben,

73

en verdeelden dat onder ons, dat waren gebakken aardappelschillen. Maar zoo hielden wij de moet er in. De Amerikanen en Fransen kwamen steeds dichterbij, en deden aanvallen met vliegtuigen op Duitsch stellingen in onze omgeving, dat was ongeveer in maart 1945. Begin April zijn wij weer terugggegaan naar Dachau. Midden April werd het lager Dachau opgeruimd en gingen wij met ongeveer 10.000 man lopen, waar naar toe wisten wij niet, en de SS evenmin. Wij kregen een half brood mee, maar ze zeiden, dat wij er wel zuinig mee moesten zijn, en wisten niet hoe lang wij er mee moesten doen. Drinken kregen wij ook niet, en wij liepen uit te droogen langs de straten.

74

Velen stierven van dorst en andere gevangenen die niet meer mee konden van moeheid, werden doodgeschoten langs de wegen. Maar wij hielden het uit, wij waren ouden gevangenen en waren wel wat ellende gewend. Toen wij in de rijen liepen, Nico liep naast mijn, en zei toen tegen mij, Wollie geeft is een hand, ik deed dat, en toen zei hij en nu je andere hand, ik deed dat ook, en toen zei hij, twee emmertjes water halen, twee emmertjes pompen, dat was een oud liedje. Ik keek hem aan, en dacht, die jongen is gek geworden maar, dat was niet zoo, hij wou ons op beuren om door te zetten, want wij liepen al drie dagen zonder eten en drinken in de omgeving van Munschen (*München*).

75

De eersten dag zag ik een km bord 10 KM Munchen. De tweeden dag 12 KM en de derden ook ongeveer 10 KM. Dus wij liepen gewoon in het rond, soms mochten wij een kwartier liggen op de grond, de SS stond dan om ons heen met mitrailleurs op ons gericht, wie probeerde weg te lopen, werd gelijk neergeknald, zoo heb ik er veel zien vallen. Toen ik in het rond liep naast mijn vrienden, zag ik Poolsche Joden graven in de grond met een lepel, ongeveer een halve meter diep, en dan kwam er water uit. Ik ging dat ook doen, want wij hadden een busje bij ons, met een lepel mee gekregen uit het lager om soep te eten, als wij dat kregen, maar dat gebeurde niet veel.

76

Er waren ook een soort handwagens met brood en soep bij ons, en die moesten wij trekken langs de wegen, dat was onze voorraad, en die werden bijgevuld in een dorp, waar wij door kwamen. Waar die SS met ons heen ging, wisten zij zelf niet, wij liepen maar in het rond,

zonder drinken Toen ik ook aan het graven ging, kwam er ook water uit de grond en Nico en mijn andere vriend Judo Landau kwamen bij mijn zitten en dronken ook wat uit dat gat wat ik gemaakt had, en gingen toen ook graven en vonden ook wat water, velen jongens lagen om ons heen en probeerden ook uit dat gat te drinken. Toen de Lagerfurer dat zag, zei hij, die Joden zijn niet te verslaan, en dat waren de eerste woorden die ik van een SSer hoorden naar haast vijf jaar oorlog.

77

Toen wij ongeveer 3 dagen geloopt hadden, kwamen wij bij een rivier, en mochten toen daar even zitten. Maar wij mochten niet ver die rivier in, daar was net een klein strandje bij, en mocht je even die rivier in. De SS zei, dan je mag net zoo ver gaan als je wil, maar ik en Juda en mijn andere vrienden deden dat niet. Ik nam een busje mee naar dat water en vulde dit en dronk dat water, of het slecht was, wisten wij niet, de andere jongens gingen zwemmen, maar wie te ver van de kant ging, werd gelijk neer geknald door de SS, die zaten met hun, mitrailleur te spelen of zij op vogels schoten, en zaten dan te lachen en gillen, en deden een wedstrijd, wie het meeste doden maakten. De doden mensen lieten zij gewoon drijven in die rivier.

78

Toen wij weer liepen door de bosschen, kwamen Militairen voorbij, en zeiden in het duits tegen de SS, Waar gaan jullie drekzakken met dezen menschen naar toe, laat ze maar loopen, jullie kunnen beter naar het front gaan, de Amerikanen staan hier vlakbij, ik hoorde alles. Ik zei tegen Juda laten wij langzaam gaan loopen tot wij achteraan die rij komen, en dan loopen wij de bosschen in en verstoppen ons tot zij voorbij zijn. Nico Engelsman zag ik ook niet, die was misschien al weggeloopt, de helft van onze gevangenen waren al dood geschoten, de meesten, die waren van moeheid in elkaar gezakt en kregen dan gelijk een nekschot. Toen het donker werd liep ik met Juda achterin dezen lange stoet, de SS liepen op het laats veel vlugger, dan wij, maar ik was bang, dadden (*dat*) wij allen neergeknald werden.

79

Toen zei ik tegen Judo Landau, toen wij heelemaal achter in de rij liepen, nu neem ik de beenen, en wij sloopen stiekem terrug het bosch in, ongeveer 200 Meter van de weg en verstopte ons achter boomen, en wachten tot de stoet voorbij was.

Op het laatst hoorden je enkel nog, de honden blaffen, hoe verder zij gingen, hoe stiller het om ons heen werd, de SS had ons gelukkig niet zien weg lopen, anders hadden zij die honden op ons afgestuurd, en dan hadden wij verloren geweest, die herdershonden hadden ons dan dood gebeten, dat heb ik veele malen gezien, toen ik in het concentratiekamp zat. Wij zijn daar blijven liggen tot de volgende dag en toen zijn wij op gestaan, en teruggelopen naar dat stadje, waar wij vandaan waren gekomen, dat heeten Bad Tölz, dat was bij Lansberg.

80

Toen wij zoo'n twee uur geloopt hadden, over de wegen en het land, kwamen wij bij een huis aan en daar stond een Duitser te kijken naar de lucht, naar de vliegtuigen die overkwamen, dat waren meesten Amerikanen en fransen. Het leek wel of hij gehiepnutiseerd was. Ik ging naar hem toe en vroeg waar Lansberg lag, hij hoorden mij gelukkig niet. Ik zag toen dat het een kerel van de [SS] was, en die was ook gevaarlijk. Ik ben toen stilletjes weggeslopen, en ben toen met Judo verder geloopt. Wij kwamen toen op een binnen weg, aan de beide zijden een dijk, en daar kon men niet lopen. Op die weg lagen allemaal dikke boomen, dat was voor versperring, van die tanken van de Amerikanen, die versperring was ongeveer een KM lang, dus moesten wij over heen klauteren, daar langs lopen kon men niet, die bomen lagen helemaal dwars over de weg, drie of 4 boven op elkaar, het waren heelen dikken boomen,

81

wel een meter doorsnee en ongeveer zes meter lang. Toen wij daaroverheen waren, konden wij weer gewoon verder lopen over die weg naar Lansberg. Soms zagen wij Soldaten of SS aankomen, en kropen wij weg in een Hooiberg of in een greppel, wij waren wel erg bang, dat wij nog ontdekt zouden worden, vlak voor onze vrijheid. Toen kwamen wij bij een huisje aan, een soort boerderij, en gingen daar naar toe. Wij klopten aan, en toen werd opengedaan door een boerin, die zag direct dat wij gevangenen waren Aan onze kleding en aan onze haar. Wij hadden zoo goed als een kaal hoofd. En op ons jasje liep een dikken rooden breeden streep, en ook op onze broek. Maar ze waren erg vriendelijk voor ons, en vroeg of wij honger hadden en gaf ons brood met een glas melk, het was ongeveer 9 uur in de avond, en wij waren dood moe.

82

Wij vroegen waar wij konden slaapen en zij wees ons een Hooischuur aan. Wij gingen daar naar toe en gingen daar naar binnen, wij kropen onder het hooi en hoorden schieten en toen zag ik door een kier van die hut een SSer doodschieten, hij lag ongeveer 30 Meter voor ons. Dus wij wisten, dat onze bevrijders vlak in de buurt waren, maar waar wisten wij nog niet. Wij lagen nog geen 2 uur in die hut, toen kwamen er twee Duitsers binnen en gingen op een bank zitten, die daar stond, zij hadden een uniform aan van de Tod (*Organisation Todt*), dat was een kommando, die werkten voor de SS. Zij hadden ook een revolver bij zich. Ze zeiden nog niets tegen ons. Wij dachten, zij hadden ons nog niet gezien. Ik zei toen tegen Judo, als ze ons wat willen doen, moeten wij ons zoo goed mogelijk zien te verdedigen, of hen zien te vermoorden.

83

Wij lagen te rillen van de angst. Ik en Judo kropen zoo diep mogelijk onder het stro, om ons te verbergen. wij dachten dat zij ons nog niet gezien hadden, maar daar vergisten wij ons erg in. Één van die lui zei toen, van waar komen jullie. Ik zei toen uit het Lager Dachau. Hij zei toen kijk maar uit dat de SS jullie niet ziet, want dan is het afgelopen met jullie. Ze zaten nog ongeveer een uur te praten met elkaar, maar heel zachtjes. Wij verstonden ze niet. Toen stonden zij op en gingen weg. Ik ging toen naar die deur, en keek naar buiten, het was erg stil. Het was al donker, ongeveer 10 of 11 uur. Er zat een slot aan de binnenkant van die deur, en ik deed hem op slot, en toen zijn wij gaan slaapen, verder hebben wij niets meer gehoord, en geen mensch meer gezien.

84

De volgende morgen zijn wij weer, terrug gegaan naar die boerderij. En vroegen of wij weer wat te eten kregen. Wij kregen dat direkt, brood met melk, dat hadden wij in jaren niet gehad. Ze zeiden tegen ons, komen jullie maar binnen eten, en mochten in de kamer zitten. Wij waren nog steeds bang, dat die SS binnen zou komen. Toen kwam er een meisje binnen zetten en die zei, de Amerikanen staan hier vlakbij. Ik zei, waar zijn ze dan, ze zei, in Lansberg. Ik zei toen, hoe ver is dat hier vandaan, ze zei, ongeveer een KM. Ik ben toen opgestaan en zei tegen Judo, ga mee, dan gaan wij naar Lansberg. Toen zei die Moffin, waarom blijven jullie niet hier, dan kunnen jullie tegen die Ameriekanen zeggen, dat wij zoo goed voor jullie zijn geweest.

85

Ik zei tegen hun wij komen nog terug, als wij de Amerikanen ontmoet hebben en vertellen hun dan, dat jullie zoo goed voor ons zijn geweest. Want ik was nog steeds bang, dat wij misschien vermoord zouden worden. Die lui vroegen ons toen, waar zijn jullie vandaan gekomen, ik zei toen, uit de richting van Munschen, en ik wees die weg waar allemaal boomen lagen, en zei, wij zijn daar overheen geklommen. Toen zeiden ze, hoe is dat mogelijk, heel die weg is ondermijnd met landmijnen, om de Tanks van de Amerikanen in de lucht te laten springen, onder al die boomen lagen mijnen. Ik dacht toen weer aan mijn beschermengel, dus wij waren weer aan de dood ontsnapt. Wij zijn toen opgestapt en gingen de richting Lansberg.

86

Toen wij ongeveer een halve KM geloopt hadden, kwamen er tanks aan met soldaten voorop, en aan de zijkanten van die tanks, liepen ook soldaten. Wij konden nog niet zien, wie dat waren, ik zei toen tegen Juda, als dat de Amerikanen niet zijn, zijn dat SSers, en wij waren nog steeds bang. Zij konden ons al aan zien komen van verre, dus wij durften niet meer weg te lopen. Als het SS'ers waren, schoten zij ons natuurlijk dood. Toen ze vlakbij ons stonden, kwamen ze naar ons toe, ik zag toen op hun helm staan US, en toen zei ik tegen Juda, het zijn Amerikanen, wij zijn bevrijd. Wij vielden elkaar om de hals en huilden als kinderen, het was ons toch gelukt naar al die jaren van ellende in de concentratiekampen, om in het leven te blijven.

87

Toen kwam een soldaat naar ons toe en zei in het engels tegen ons. Ik sprak ook engels, dat had ik geleerd op de zeeschepen, toen ik met mijn Vader in de handel zat. Waar komen jullie vandaan, ik zei tegen hem, uit Dachau, en liet mijn nummer zien op mijn arm. Hij zei, bennen jullie van Joodsch afkomst. Ik zei, ja, en ook hollander. Toen zei hij, ik ben ook joodsch. Ik zei, ben u al lang in het leger, hij zei, ongeveer drie jaar. Hij vroeg heb u nog SS'ers gezien, ik zei, misschien in die bossen. Toen ging er een bevel door dat regiment, en werden de kanonnen op die bosschen gericht en werden afgeschoten. Toen ze stil stonden, kwamen de Amerikanen naar ons toe met brood en vleeschwaren, conjak (*cognac*) en karton sigaretten, wij wisten niet in wat voor wereld wij terecht waren gekomen.

88

Ze waren erg goed voor ons, wij zaten langs de weg op de grond, en haast allen Amerikanen om ons heen. Ik zei nog tegen hun, als je die weg op gaat, verder op, liggen allemaal boomen over die weg, en zijn allemaal ondermijnd, dus jullie moeten goed uitkijken. Toen zeiden zij, gaan jullie maar naar Lansberg, dat is ongeveer 1 KM verder op, daar zijn wij vandaan gekomen. Daar liggen op het oogenblik 35.000 man militairen, allemaal Amerikanen. Er ging toen weer een bevel door weer een bevel door de compagnie en zij trokken verder, en zwaaiden ons naar. Wij gingen toen naar Lansberg, wij gingen door dat stadje naar het centrum, allen moffen keken door hun ruiten naar buiten, naar ons, toen wij passeerden. Want zij zagen direct, dat wij gevangenen waren, aan onze kleding en aan ons haar, want wij hadden haast een heel kaal hoofd.

89

Toen wij in het centrum waren aan gekomen, zagen wij allemaal Amerikanen. Ook liepen SS'ers met hun handen in de hoogten, er waren Moffen bij met drie sterren op hun jas, dat waren Stormband fhures (*Sturmabführer*). Zij moesten hun kleren uittrekken, en stonden in hun ondergoed voor de Amerikanen, zij stonden te beven als een rietje, het leken net kleinen kinderen, dat waren niet meer die Moffen die wij meegemaakt hebben, zij werden door de Amerikanen voortgeduwd naar een gebouw, waar zij werden opgesloten. Wij stonden te kijken naar die hoop kleren, wat op de grond lag, en vroeg aan een soldaat of wij wat mochten uitzoeken. Hij keek naar ons, en zei tegen ons, neem maar wat je hebben wil. Wij zochten eerst een paar schoenen, ik nam een paar bergschoenen en wollen sokken en een trui, maar wij zochten het beste uit.

90

Het was nog erg koud, het was ongeveer einde April 1945. Eten hadden wij op het oogenblik genoeg en wij mochten overal in, en alles doen waar wij zin in hadden, de Amerikanen waren geweldig voor ons. Als wij wat aan hun vroegen, stonden zij direct voor ons klaar. Ik kreeg van een Amerikaan een brommer, zoo goed als nieuw, die was van een Mof geweest, en hij reed er ook op. Hij deed mij voor hoe ik moest rijden, ik had nog nooit op een brommer gezeten, maar had het direct onder de knie, en zoo gingen wij het stadje rond, Juda Landau sprong bij mijn achter op. Als wij gewild hadden, konden wij allen winkels in, en meenemen wat wij wouden, de meesten ruiten waren gesneuveld, door het schieten van de Amerikanen, die waren op jacht naar de SS, die verscholen zich in huizen en winkels of gebouwen, maar ze werden allen gevangen genomen in dat stadje.

91

Tegen de Avond ging ik naar een soldaat van het Amerikaans leger, en vroeg of hij wist waar wij vannacht konden slaapen. Hij ging met ons mee naar een huis en belde aan, er werd open gedaan door een vrouw, en toen zei die soldaat, dezen twee jongens hooren bij ons leger, en moeten vannacht hier slaapen. Ik moest toen alles vertalen in het Duits, hij zei toen tegen die vrouw, jullie Moeten heel goed zijn voor die twee jongens, ik komt morgen terrug, kijken hoe het met hun gaat. Toen kwam een jongen vrouw in de gang en die sprak engels, en ging toen, lief doen tegen die soldaat, en ging toen met hem weg een kamer in. Wij kregen een heel goed bed in een grooten kamer, en namen eerst een bad, dat was ons eersten schoonen bad in zoo veel jaren, ik en Juda kregen zelfs schoon ondergoed van die bazin, zij was ongeveer 60 jaar

92

Het was een huis voor jongen meisjes, die weg gevlucht waren uit Munschen, wat gebombardeerd was door de geallieerden. 's Morgens hoorden wij meisjes gijmnastiek doen op de maat van de piano muziek, ik en Juda lagen dan nog op ons bed, en kwam een jong meisje van ongeveer 17 jaar ons brood brengen, en praaten dan met ons, over de oorlog, en het concentratiekamp, ook de bazin kwam praten met ons, en vroeg hoe ik heeten, ik zei wolf, ze zei tegen ons dat haar zoon was doodgeschoten door de SS, of het waar was wisten wij niet, ze waren nu allemaal goed geweest, en hadden niet gewust (*geweten*) wat zich had afgespeeld in het concentratiekamp. Wij zijn ongeveer een goede week in dat huis geweest, en hadden het heel goed gehad. Op een dag kwam die vrouw naar mijn toe, en zei, Wolf kom vlug naar de deur, er staan twee poolen

93

voor mijn huis, en gaan erg te keer tegen mijn. Ik ging met haar mee en vroeg aan die poolen, Wat willen jullie, het waren gewezen krimenelen, en waren misschien vroeger capo's geweest. Ze zeiden, wij willen geld en eten, en ze wilden die meisjes aanranden, toen zei ik tegen hun, als jullie niet weggaan roep ik de Amerikanen. En toen namen zij de benen. Die vrouw was ons heel dankbaar. Naar een week moesten wij ons melden bij de Amerikanen in een gebouw, waar nog meer gewezen gevangenen waren uit het kamp Dachau en omgeving. Wij moesten ons allemaal laten inschrijven, je naam en wat voor Nationalietijd je had. Naar twee dagen gingen wij op een vrachtwagen naar Frankrijk.

94

Wij kwamen in het hartje van Parijs aan, en werden naar het rooden kruis gebracht, en werden ontluisd en gewassen, en kregen schoon ondergoed, en wij mochten een broek en jasje en overhemd, schoenen en kousen, uitzoeken. Dezen dingen lagen allemaal op tafels in een groote zaal. Wij kregen ook direkt een roode kruis pakket en mochten dan gaan wandelen in Parijs, maar wij werden wel eerst gecontroleerd en moesten onze naam opgeven, en waar wij vandaan kwamen, uit welk land en zij schreven ook ons nummer op. En dan kregen wij een kaart van hun, en die moesten wij bij ons houden om ons te legitimeren, als wij op straat aan gehouden werd door de politie of de milietairen.

95

Dezen kaart heb ik nog steeds. Wij zijn drie weken in Parijs geweest, en hebben het vantas, tisch gehad, als wij met een tram of bus naar het centrum van Parijs gingen, stonden de menschen op om ons te laten zitten, ze konden nog steeds zien, dat wij uit het kamp kwamen. Dat kwam door onze haren, wij hadden nog steeds haast een kaal hoofd, onze haaren groeiden niet snel. Wij mochten ook restauranten in, en dan kwam een kelner naar je toe en vroeg, wat je wou eten, wij kregen dan een specialen tafel, heel mooi gedekt, en hij bracht ons dan wijn, en heel fijn eten, en wij hoefden dan niets te betalen. De fransen waren fantastisch voor ons. Ik heb in Parijs een heerlijk leven gehad, drie weken lang.

96

Toen moesten wij ons weer melden bij het rooden Kruis, en gingen op vrachtwagens naar België en Holland. Ik kwam 's avonds om ongeveer in Rotterdam aan, en stapten toen uit op het Stieltjesplein. Ik ging toen naar het Politiebureau op de Nassaukade, en bleef toen daar slaapen tot de volgende morgen. Ik had drie rooden kruis pakketten bij mijn in een grooten tas en die werd bewaard tot de volgende morgen, sigaretten en levensmiddelen. De volgende morgen ben ik opgestapt naar de Goeden Hoopstraat waar mijn zuster Aaltje woonden. Ik gaf de politie allemaal een pakje sigaretten, kamel of [...]. De politie bracht mijn in een auto naar mijn zuster. Ik wist toen al, dat ik geen andere familie overhad.

97

Toen ik aangekomen was in de goede hoopstr, dat was 's morgens om ongeveer 8 uur, welken dag, dat weet ik niet meer precies, maar het was ongeveer einde Juni 1945. Ik belde aan en er

werd open gedaan door mijn Zuster Alie. Ik ging naar boven toe, en omhelsde haar, ze keek mijn aan, of ze het water zag branden. Ze vroeg mijn naar de andere familie, hoe het met hun ging, en vroeg mij of ze nog leefde, ik moest haar toen alles vertellen, en dat viel niet mee voor mij, maar ik moest dat doen, ook was zij niet helemaal in orde, want zij had het ook erg zwaar gehad in de Oorlogsdagen.

Zij had een dochtertje Leni en die was 5 jaar. Zij en haar man Ab waren erg goed voor mijn, zoo lang ik daar in huis ben geweest.

98

De volgende dag moest ik mijn laten inschrijven in het gebouw van de Nenijs, omdat ik uit het concentratiekamp gekomen was, ik kreeg toen een voorloopig paspoort, en ik kreeg tien gulden om te beginnen. Toen ben ik weer gaan werken bij Elster in de Nijverheidsstraat, en verdiende toen ongeveer 25 gulden. Ik zocht toen weer mijn ouden vrienden op, en ook velen bekenden. Ik moest hun dan vertellen over het concentratiekamp. Ik kwam veel in het cafe op de Brielschelaan, bij Spork, daar kwam mijn zwager Ab ook, maar een ding was jammer, hij dronk veel, maar hij was niet kwaad. Ikzelf dronk nooit, één glaasje bier per dag, en de rest nam ik koffie. Maar ik was toch erg gezien bij de jongens, al dronk ik niets, en zoo ging mijn leven weer verder.

99

Ik was ongeveer 3 maanden bij mijn zuster in huis, toen op een zekere dag een jong meisje aanbelde. Zij was gestuurd door haar Moeder om te vragen of ik haar Oom Mark ook gezien had in het concentratiekamp. Ik zei toen, dat weet ik niet, want ik had zoo veel menschen gezien, dat ik het niet onthouden kon, wie dat allemaal waren, ook hun namen niet. Het was een heel mooi meisje, zij was ongeveer 17 jaar. Ik zei hoe heet jij, ze zei Jopie v.d. Bout, haar Moeder was Joodsch en heeten van haar meisjesnaam Truitje Sanders, en was getrouwd met Johan v.d. Bout, en hij was gereformeerd, dus was ook gered door haar gemengd huwelijk, maar haar verdere familie was ook omgekomen in Sobibor. Enkel een nichtje van haar was over, die was in de oorlog ondergedoken

100

in de Kerk op het Breeplein, in een kristelijke Kerk met haar man M. Cool, en daar is ook nog een kind geboren, dat Nichtje heet Bebbie. Ik heb zoo'n uurtje zitten praten met haar over mijn familie en haar familie. Ik was schijnbaar in eens verliefd op haar en zij vond mijn ook

wel aardig. Ik zei tegen haar, ik zondag naar een bokswedstrijt kijken, heb je zin om mee te gaan, ze zei direkt ja, en zoo zijn wij met elkaar om blijven gaan. En in 1946, 13 maart, zijn wij getrouwd, ik werkten nog steeds bij Elster en verdiende 32 gulden in de week, dus dat was niet veel, maar mijn Jopie was erg zuinig, en kon goed met geld om gaan. Haar vader en Moeder bezaten ook niets, dus konden ons ook niet helpen, vlak naar de oorlog bezat geen mensch iets, men had haast geen geld om te leven, maar het werd elken dag beter.

101

2 Weken voor dat ik trouwde, ben ik naar de joodsch gemeente gegaan. Om te vragen of ze mijn aan een huis konden helpen. De Rabijn was den Heer Vorst, ik kon hem nog van vroeger, toen was hij schoolmeester in de Lombardstraat, dat was in 1932. Hij zei, als je in de Kerk trouwd, zal ik je een huis bezorgen met 12 Kamers op de Heemraadsingel, dat was van een NSBjer geweest, helemaal compleet met meubels, en ze wilden voor mijn een collectie (*collecte*) houden in de Kerk, omdat ik de eenigste Joodsche jongen was uit Rotterdam, die teruggekeerd was uit het concentratiekamp, maar ik zei nee, want ik wilden mijn kinderen ook weer niet bloot stellen aan het gevaar voor antisemitisme, daar had ik te veel voor meegemaakt. En toen zei hij, dan heb ik ook geen huis voor jouw. Ik ben toen kwaad weggelopen en had de grootste ruzie met hem.

102

Naar een week ben ik met mijn schoonmoeder weer naar de Joodsche raad gegaan om te vragen of zij mij toch aan een huis konden helpen. Ik zei tegen mijn Schoonmoeder, je moet zeggen, dat jullie mijn niet in huis willen hebben, en je moet daar te keer gaan, en dan naar buiten gaan. Ik kwam daar binnen, en daar zat mvr. Kohen dat was een zuster van Aartje Kohen, dat was een heele fijne man, daar ben ik nog bij geweest, net dat ik uit het kamp was gekomen, die man was erg vroom en godsdiensteg, hij woonden toen op de Schiekade. Ik heb toen veel gepraat met hem, en hij lag toen een hand op mijn hoofd en zegende mijn. Toen mijn Schoonmoeder buiten was, zei ik, dat is mijn Schoonmoeder, kunt u begrijpen wat mijn Schoonvader is, dat is een Kristen en zoo speelden wij komedie enkel maar, om een huis te krijgen en dat is mijn gelukt.

103

Mvr Kohen zei toen tegen mijn, als u in de Kerk trouwd, krijgt u een huis, dat weet u, dat heeft mijnheer Vorst tegen u gezegd. Ik zei toen, nou dan doe ik dat, maar ik moet eerst een

huis hebben. Ze zei toen, als u twee weken getrouwd ben, komen wij naar u huis om af te spreken om te trouwen in de Sjoel. Ze zei toen, komt u morgen maar de sleutel halen, dan is mijnheer Vorst weer aanwezig, en die gaat er over. De volgende dag ben ik er weer naar toe gegaan en nam mijn nichtje mee, dat was Lenie Visser, zij was 5 jaar, dat was een kind van mijn zuster Alie. Ik kwam toen weer bij de joodsche gemeente, dat was op de Maternessen laan en de heer Vorst was er ook. Ik moest hem beloven om te trouwen in de Kerk, en toen kreeg ik de sleutel van het huis, dat was in de Bloemenlaan no 80 Tuindorp de [Baan] in Rotterdam Zuid.

104

Ik ben toen met een broer van mijn aanstaande vrouw gaan kijken naar het huis. Het was een mooi huisje, een klein tuintje voor en een tuin achter het huis, die was ongeveer 30 Mtr². Beneden was een woonkamer, een keuken en bijkeuken, en dan ging men een klein trapje op en daar was 1 slaapkamer en twee kleine kamertjes, 2x3 Mtr, maar het was een mooi huisje. Mijn aanstaande zwager keek zijn oogen uit, zoo mooi vond hij het, wand hun woonden nog steeds op de Maashaven drie hoog, en dat was een oud huis en ook niet groot. Twee dagen voordat ik trouwde is Mijn aanstaande vrouw Jopie met haar moeder en buurvrouw Breedveld het huis gaan schoonmaken. Ook mocht ik meubels gaan uitzoeken op de Westzeedijk, dat waren spullen geweest van de NSBjers, die waren opgeslagen in een groot pakhuis.

105

Ik kreeg een brief mee van de Joodsche raad. Ik ben toen met mijn Schoonmoeder daar naar toegegaan, en heb toen meubels uitgezocht, en een slaapkamer en keukenspullen, alles was daar aanwezig, wat men nodig had voor je huis, Maar alles werd opgeschreven, door een meneer, en later kreeg ik een rekening toegestuurd, uit naam de Koningin der Nederlanden. En moest al dezen spullen betalen. Die rekening heb ik nog thuis, maar ik mocht dat op afbetaling betalen, want het geld had ik er nog niet voor, maar alles heb ik betaald en ook het transport, die al de meubelen bij mijn thuis bracht. Mijn vrouw mocht toen nog niet in huis voor mijn Schoonmoeder, tot alles op zijn plaats stond, en ingeruimd was, dat deed zij met mvr. Breedveld.

106

Twee dagen later ben ik getrouwd. Dat was 13 maart 1946, wij gingen met de tram naar het stadhuis, geld voor auto's had ik niet, en mijn Schoonouders hadden ook niets. 's Avonds heb

ik een feestje gegeven, bij mijn Schoonouders thuis. Wij waren ongeveer met vijftien, mensen, twee vrienden van mijn en mijn Zuster Alie en zwager, Ab, de rest was een nichtje met, haar man van mijn SchoonMoeder, en familie van mijn Schoonvader, En paar buuren van mijn Schoonouders, maar het was toch gezellig. Ik werkten nog steeds bij Elster, en ik had wat geld gespaard, om de trouwdag te betalen. Alles was op de bon, brood en vleeschwaren en andere dingen, dus moest ik alles zwart koopen. Een broodje belegd kosten toen ongeveer drie en halve gulden.

107

Cadeaus waren er niet bij, het duurste geschenk was ongeveer een tientje. Niemand had wat in die tijd, ook mijn Schoonouders niet, dus kon niemand iets duurs geven, alleen dat Nichtje van mijn vrouw, die heeten Bebbie Cool, en hadden een stoffenzaak op de Byerlandsche laan (*Beyerlandschelaan*) en een pracht huis in Schiebroek en die hadden wel geld, maar daar kregen wij een tientje van voor onze trouwdag. Ik was meer kwijt aan hen voor het eten, want ze aten ongeveer tien broodjes met vleeschwaren, en dat was ongeveer de waarden van 35 gulden, dat eten was voor de tijd heel bijzonder. Maar ik en mijn vrouw hebben ons toch kunnen redden, zonder mede werking van andere mensen. Ook de Joodsche raad heb niets voor mijn gedaan, vanaf dat ik uit het kamp ben gekomen.

108

Naar twee weken getrouwd te zijn, kwamen De Heer Vorst met zijn Seceretaresse en vroeg mijn of ik volgende week wilden trouwen, in de Sinagoge. Ik zei toen, ik doe dat niet en mijn vrouw heelemaal niet, en ik zei toen nogmaals, ik wil mijn kinderen niet opofferen voor het geloof. Als ze later groter zijn, moeten zij maar zelf zien wat voor een geloof zij willen volgen, hij was toen erg kwaad en zei, jij heeft mijn belogen, ik zei toen, als ik dat niet gedaan had, hadden wij niet dat huis gehad. Hij is toen kwaad weg geloopt. Ik zelf stond wel ingeschreven bij de Joodsche gemeente, dat hadden mijn Vader en Moeder gedaan. Ik zelf ben Joodsch in hart en nieren, maar ik liet mijn niet meer bevelen door de Joodsche Raad, daar had ik te veel voor meegemaakt.

109

De tijd dat wij ingeschreven stonden bij de Joodsche Raad, dat was in 1940, Toen de Moffen, ons land bezet hadden, hebben Asscher en Kohen de papieren gegeven aan de Moffen, waar de adressen van de Joodsche mensen in stonden, maar ik geloof dat wel dat zij het moesten

doen onder bedreiging, en zoo wisten die Moffen precies waar wij woonden, en kregen dan een papier om op transport gesteld te worden. Ik werkte nog steeds bij Elster en mijn inkomsten waren f32 in de week, en ons huis kostte 5 gulden in de week aan huur, dus wij hielden niet veel over om van te leven, ik moest elken morgen om 7 uur op het werk zijn. En was 's avonds om 6 uur thuis. Zoo was ons leven van af 13 Maart 1946, toen wij getrouwd waren.

110

Ik heb toen gewerkt bij Elster tot ongeveer Juni 1946. Ik ben toen de textiel ingegaan, op de vergunning van mijn zuster Judith en zwager Max Grijsaard, Ik was toen ingeschreven in de Bedrijfsgroep Detailhandel onder nummer 61131175. Ik was toen als beheerder benoemd over het nalatenschap van de familie Grijsaard, door het Nederlandsch Beheersinstituut. De zaak van hun is gesloten in 194,1 toen de Nazi's ons land bezet hadden. Ik kreeg toen van de Joodsche Raad een brief of de Grossiers mijn wilden helpen aan textiel, omdat ik in het concentratiekamp had gezeten en de zaak van de familie wilden voortzetten. Het heb mijn wel bloed en zweet gekost, om zoo mijn brood te verdienen.

111

Een Marktstal kreeg ik niet, omdat ik daar geen recht op had. Den Menschen die in de Oorlogsdagen gewoon doorgewerkt hadden, kregen die wel. Ook mijn Schoon Ouders hadden een stal, die zaten in het Porselein en aardenwerk. Mijn helen familie hebben voor die Oorlog op de markt gestaan. Ik zelf ook met mijn Vader, maar ik werd overal buiten gezet. Ik vond de instanties naar de oorlog niet zo fantastisch, maar dat is in de loop der jaren beter geworden. Ik liep elken Zaterdag en Woensdag mee voor een Marktstal, maar ik heb er nooit een gekregen, wel mocht ik bij een kennis staan en kreeg ik plaatsje van een meter groot, en daar lag ik mijn textiel op, wat ik bij de Grossiers gekocht had, en zoo moest ik mijn brood verdienen.

112

De Marktmeester heeten Koppenol, en ik sprak dikwijls met hem. Maar hij zij dan, ik kan er ook niets aan doen, er zijn zoo veel menschen die een Marktstal willen. Later ben ik gaan venten langs de deur met stoffen in Goeree, en Overflakkee, in al die dorpen. Ik had toen een ouden Auto gekocht, en ging daar mee de boer op. Ik had in die tijd f 500 geerfd van mijn familie en heb toen die auto gekocht. Mijn schoonouders hadden in die tijd ook niets, en

konden mijn dus ook niet helpen. Ik heb hun wel geholpen met het aardenwerk naar boven
hijssen, drie hoog op de Maashaven, als zij van de Markt kwamen op Woensdag, en Zaterdag,
dat aardenwerk ging in een Mand, en dat ging met een touw naar boven.

113

Ook heb ik nog ruzie gehad met een grossier die hete Lievendag. Ik kwam toen bij hem met
die brief van de Joodsche Raad, om mijn aan textiel te helpen. Ik had toen de Broer van mijn
vrouw meegenomen om hem ook de handel te leren, hij was toen 17 jaar. Toen ik bij die vent
bin nen kwam gaf ik hem die brief van de Joodsche Raad. Toen hij die gelezen had, zei hij,
waarom gaat u niet naar Israel, dan kan u mee helpen om het land op te bouwen, dat was in
1948. Ik was getrouwd, en hij niet eens, hij leefden met twee zusters samen in dat huis, en
was natuurlijk ook niet weggeweest in de Oorlog, beneden hem woonden den Heer Vorst. Ik
zei toen, daar kom ik niet voor hier, ik kom om handel te koopen,

114

En niet om van die gekken praatjes aan te horen. Toen wees hij op een tas en zei toen, wat
denk je hoeveel geld daar in zit, ik keek die man aan of hij gek geworden was. Ik zei
misschien wel 5000 gulden en toen zei hij, nee f 55.000.

Ik zei toen, en wat nou krijg ik nou textiel van u, en toen zei hij, dat heb ik niet. Ik keek hem
aan en zei, door jullie soort menschen zijn mijn Vader en Moeder vermoord, jullie kweken het
antisemitisme, en toen ben ik weggegaan, later hoorden ik, dat hij aan de heer Vorst de
spullen zwart verkocht.

Maar gelukkig waren er wel andere Joodsche mensen, die mijn hielpen aan handel, dat waren
Spetter Braadbaart en in [A,dam] de Vries van Buuren en Schonberg en andere Joodsche
grossiers. Maar het was wel moeilijk om zoo mijn brood te verdienen.

115

Ik had toen in die tijd weinig geld om handel te koopen, want ik kon genoeg handel kwijt aan
die menschen op het boerenland, want die menschen hadden ook niets aan kleding en textiel
naar de oorlog. Ik had toen gehoord dat de Joodsche Raad je geld kon lenen. Ik ben toen naar
de Joodsche Raad gegaan en vroeg twee duizend gulden te leen, maar mvr. Kohen zei toen,
dat gaat niet zoo gemakkelijk.

Ik zei, als ik het geld krijgt van de oorlogsschade van mijn familie, breng ik het terug. Toen
werd er, gebeld door fortijn en Zwart en die vroeg f 55.000 te leen, ze zei toen, komt u het

morgen maar halen, dus volgens mijn hadden zij genoeg geld in voorraad, maar ik kreeg geen stuiver, daar had ik drie jaar voor in het concentratiekamp gezeten.

116

Om zoo te worden behandeld door, je eigen rasgenooten.

Met mijn Schoonouders ging het erg goed, zij verdienden goed geld, met dat aardenwerk op de Markt. Maar zij waren wel met hun drieën, mijn schoonhouders met hun zoon, en ik stond heelemaal alleen. Zij vroegen nooit, Wollie heb jij geld nodig om te handelen, maar ik heb mijn Schoon Moeder nog f 200 geleend om handel te koopen. Later zijn zij ook in de Textiel en stoffen gegaan, en heb ik mijn Schoon Moeder mee genomen, naar de grossiers, wat mijn Zuster Judith vroeger voor de oorlog zaken mee gedaan had. [Flessenman] van Leeuwen, Herman Hijermans en nog velen andere grossiers, ook ben ik met mijn Schoonvader naar Enschede geweest om handel te koopen.

117

Dat speelden zich allemaal af in 1946 en 1947. Ik heb altijd gezegd dat ik een beschermengel in het concentratiemap gehad heeft, die mij het leven gered heb, maar in het normale leven waren er niet veel die mij geholpen hebben, een enkele uitgezonderd. Maar ik heb met mij vrouw gelukkig er door heen kunnen komen. Ik heb wel bij een buurman van mijn Schoonouders, die woonden ook op de Maashaven, geld geleend, dat had dezen man zelf aangeboden, toen zat ik wel erg omhoog, ik had toen niet eens een week geld voor mijn vrouw. Dezen man heeten Joop Soerland. Hij had een groentenzaak op de maashaven, vlak naast waar mijn zuster Judith een Winkel gehad heeft in textiel voor de oorlog.

118

Toen mijn Zuster Judith in 1943 weggehaald is met haar man en vijf kinderen en naar Sobibor gebracht zijn en daar omgekomen zijn, kwam er in die tijd een NSB'er in de Winkel en is daar een boekenwinkel begonnen. Dat was twee weken naar dat mijn Zuster er uit was.

Ik ben nog in 1948 voor de Raad van Rechtherstel geweest in den Haag om de Winkel van mijn Zuster terrug te krijgen. Ik had als Advokaat Martin Levie, en de buuren van mijn Zuster J. Soerland en D. Sol en nog een paar andere gewezen buuren wilden voor mijn getuigen, dat dezen gewezen NSB'er, hij heten Bierling, dat dezen naar twee weken, in de winkel van mijn zuster gekropen is, en alles had ingepalmd.

119

Meubels en inventaris enz. enz. Toen ik in de Haag voor het gerecht kwam, zat die viezerik er ook met een Advokaat. Ik werd zoo kwaad, dat ik hem haast de hersens wou in slaan, maar ik werd vastgehouden door de politie. Later kwam Mstr. Levie naar mijn toe en zei, ik geloof niet dat het lukt om die zaak terug te krijgen, het is mijn ook niet gelukt. De President zei, u heb er helemaal geen recht op. Ik ben toen opgestaan en zei, weet u wel dat dezen man een gewezen NSB'er is, ik zei toen, jullie zijn allemaal antisemiten, en ben toen naar buiten gelopen. Mstr. Levie kwam naar mijn toe, en zei, Van Naarden dat had je nooit moeten doen, ik zei toen, u heb ook niet veel voor mijn gedaan aan dezen zaak.

120

Ook heb ik in 1948 een oproep gehad om te komen naar de Vlamingstraat in de Haag bij het Ministerie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie om een verklaring af te leggen over het concentratiekamp. Ik ben toen niet gegaan, want ik wilde dat niet om die herinneringen weer naar boven te halen, naar wat ik meegemaakt had. Ten eerste moest ik mijn brood verdienen voor mijn gezin, want in Julie is ons eerste kind geboren de 20ste, zij heet Bettie naar mijn Moeder en het was nog veel te kort geleden naar mijn ervaring in het concentratiekamp.

Dat gebeurde ongeveer November 1941, 4 weken daar naar kwam een officier van het Militaire gezag naar ons toe en zei, Mijnheer van Naarden, u moet naar de Vlaming straat komen.

121

Als u niet komt krijgt u er last mee. Ik ben toen weer niet gegaan, want ik liet mijn niet meer bevelen, dat hadden ze genoeg gedaan in het kamp.

Naar ongeveer twee weken, kreeg ik weer een brief van het Ministerie om te komen naar de Vlaming straat, als ik niet zou komen, kreeg ik anderhalf jaar gevangenis straf en een geld, boete, hoe groot weet ik niet meer. Toen ben ik maar gegaan, ik had nog steeds die oude Cevrolet (*Chevrolet*), die was van mijn Schoon Vader geweest, maar die heb ik wel moeten betalen. Hij had al een Nieuwe ford. Toen ik in de Haag in de Vlamingstraat aangekomen was, werd ik ontvangen door een meisje in de wachtkamer. Ik liet haar die brief zien die ik ontvangen had, van hun.

122

Zij zei, wacht u maar even, en ging met die brief naar een groot ontvangkamer. Naar vijf minuten kwam zij terrug en zei, volg u mij maar. Ik kwam toen binnen in die kamer en mocht toen aan een bureau zitten tegenover een Man van ongeveer 60 jaar, ik wist toen nog niet wie dat was. Toen stelden hij zich voor en zei, ik ben Gerbrandie (*Gerbrandy*), ik zei, ik ben Van Naarden. Toen zei hij, het heb wel lang geduurd voor u gekomen ben. Toen zei hij, wil u wat vertellen over het concentratiekamp, wat u meegemaakt heb. Ik was erg kwaad over die brief, die zij mijn gestuurd hadden, ik zei ik vertel u niets en u had die brief aan de bunkerbouwers moeten sturen en aan de gewezen NSBers in plaats van aan mijn.

123

Toen zei hij, ik kan mijn voorstellen, dat u uit het kamp ben gekomen. Ik zei, daar weet u niets van, want u zat in de Oorlog in Engeland, en als u mijn Vader en Moeder en familie terrug kan geven, wil ik u wat vertellen over het kamp. Hij zei toen, weet u wel waar u bent, het is hier het Ministerie van Oorlog, ik zei toen, dat intreseerd mijn niet, al was u de Koningin, ik vertel u niets. Toen zei een andere Mijnheer, Van Naarden, ik kom wel bij u thuis om te praten met u. Ik zei u kan altijd komen, als u wil, dan krijgt u nog een kop koffie van mijn, u bent altijd welkom. Later wist ik, wie dat was het was, L. de Jongh van het oorlogsdocumentatie. Toen zei proffesor Gerbrandie,

124

Mijnheer van Naarden, u kunt gaan, want u wil toch niets vertellen, ik zei toen, ik wil wel wat geld hebben voor dezen dag. Want ik heb mijn de heelen dag vrij gemaakt voor u, en heb niets verdiend. Hij zei wat verdient u dan op zondag, ik zei, dat weet ik niet, want ik zit in de oude handel, en dat kan vijf gulden zijn, maar ook een paar duizend of meer, dat ligt er aan wat ik kan kopen. Hij zei toen, u kunt beneden bij de kassa f 200 halen, en gaf mijn een cheque. Ik ben toen weggegaan en naar huis toe. Ik heb alles aan Jopie verteld, wat ik daar allemaal verteld heb. Ik zei, ik heb het ook nog over die brief gehad, die ze mijn gestuurd hadden, ik ging toen over mijn zak en wou die brief er uit halen.

125

Maar dat was niet noodig, door die spanning was ik vergeten, die brief terug te vragen. Ik belden direkt naar het kantoor en vroeg aan het meisje of zij mijn brief nog had, ze zei toen, wacht even, dan zal ik dat vragen, toen nam ze mijn weer aan de tellefoon en zei, wij hebben niets gevonden, ik zei toen, dat dacht ik wel, en bedankt ook Proffesor Gerbrandie voor de

goede behandeling, die ik bij jullie gehad heeft, en toen hing ik op. Dat was weer een episode wat ik met de Instanties meegemaakt heb naar den oorlog. Ik zat toen in de Oude handel en was opkoper geworden, wat mijn Vader voor de Oorlog ook gedaan heeft, want in de Textiel was voor mijn moeilijk om mijn brood te verdienen.

126

In juni 1947 kwamen Ir. R.C. Broek en Mej. J.A. Timmenga van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bij mijn thuis in de Bloemenlaan om een verklaring te krijgen over het concentratiekamp. Ik heb hun wat verteld, wat ik zoo heb meegemaakt. Het was niet veel om in 2 uur tijd, alle herinneringen op te halen over het kamp, wat je in ongeveer drie en half jaar heb ondervonden in al die tijd. De papieren over het kamp voor het Rijksinstituut heb ik ook bewaard, en ik heb nog een brief van mijn Broer Sallie, die hij geschreven heb uit Auschwitz (*Westerbork*) 30-7-'42. Ook ben ik jaren bezig geweest om Schade Uitkeringen te krijgen van mijn Vader en Moeder en verdere familie, die allemaal zijn weggevoerd en waarvan alle huisraad en sieraden zijn gestolen in de oorlog door de Nazi's en NSB'ers.

127

Ik en en mijn Zuster Alie hebben ongeveer als erfrecht f 5000 samen gekregen van onze heele familie en dat duurde tot ongeveer 1968 tot alles was geregeld, ook heb ik een claim ingestuurd naar Duitsland naar de IG Farben Industrie, omdat ik in het concentratiekamp daar voor gewerkt heb, maar ik heb daar nooit een cent voor ontvangen. De meeste instanties waren in die tijd niet betrouwbaar, zoo als het bemiddelingsbureau in den Haag, dat heeft de Heer Dr Kaufholt mijn zelf medegedeeld per brief, die ik ontvangen heb in 24 oktober 1960, van de Notaris [Hiolten], Heemraadssingel 233 Rotterdam. Zoo heb ik van de meeste instanties zoo als de Stichting Jokos, commissariaat voor Oorlogsschade, en alle andere instanties heel weinig ontvangen aan geld, naar wat er van onze familie gestolen is in de Oorlogsdagen van 1940 tot 1945.

128

Van al dezen Instanties bezit ik nog allen papieren tot 1970 toe, ook heb ik nog geschreven naar President Smidt (*Helmut Schmidt*) van Duitsland, dat ik vind, dat de Duitsers nog niet veel geleerd hadden naar de Oorlog, omdat de jooden heel slecht behandeld werden door hun, omdat ze heelemaal geen schade uitkering kregen van de goederen en sieraden die zijn gestolen in de oorlogsjaren van hun familie, en dat de gewezen SS'ers wel een een uitkering

kregen van het rijk. Zoo ben ik dan behandeld geworden naar de Oorlog naar ongeveer drie en half jaar concentratiekamp en je heele familie was uitgemoord. Ook heb ik nog een brief liggen van stichting Sierraden Comitee dat ik en mijn zuster recht hebben op ongeveer 6000 Mark voor het inleveren van sierraden door Max en Judith Grijsaard en mijn Ouders v. Naarden

129

bij Lippmann Rosenthal en Co, Sarphatistraat Amsterdam. maar ook doordat sierraden zijn afgenomen bij arrestatie, dan wel bij aankomst in Westerbork of Vught of een der kampen in Oost Europa. Ik heb nooit één cent van dezen instantie gekregen, en heb er nooit iets meer van gehoord, naar al mijn schrijven in al die jaren naar Duitsland en Instanties in Holland. Ook heb ik nog velen brieven liggen van Notarissen, die mijn zaken behandeld hebben, maar op niets uitgelopen is, ook heb Notaris [Mr Slis] één van mijn zaken behandeld, en daar is ook niets van terecht gekomen. Later heb zij voor het gerecht moeten komen, omdat zij de boel bezwendeld had, daar zal van mijn ook wel geld bij geweest zijn.

130

Toen ik in de oude Metalen zat, was dat ongeveer in 1947, ben ik samen gaan werken met mijn Zwager Ab, dat was een Man van mijn zuster Aaltje, en heb ik zoo mijn brood verdiend op het water op de zeeschepen. Ik had een klein motorbootje gekocht en ging zoo de zeeschepen af, in de havens van Rotterdam. Ik zat ook nog in de stoffen, en vente daar mee ongeveer twee dagen in de week op goeree en overflakkee in oudorp. Mijn Schoonouders deden dat in die tijd, ik had ze dat geleerd, maar zij waren wel met hun drieën met hun zoon Aartje, die was ongeveer 19 jaar, en ik stond alleen. Geholpen hebben zij mijn nooit in de handel, maar ik had ze toen gelukkig niet nodig.

131

Ik en mijn vrouw hadden toen een gelukkig huwelijk en leefden in ons huisje in de Bloemenlaan zeer gelukkig en te vree. Ons tweeden kind Mark werd geboren op vijf oktober 1948 en hij was een leuke babie. Wij hadden heele fijne buuren, en gingen heel goed met elkaar om, onze naaste buuren heeten Vliegendhard, en zij hadden twee kinderen een paar jaar ouder als de onze. Mvr. Vliegendhart haar man is gauw gestorven, dat was ongeveer in 1950, hij is gestorven aan kanker, het was een heele aardige man, maar het lijk wel of de goede

mensen het snelst heen gaan, dat heb ik wel aan mijn familie gezien, die waren ook gauw van de wereld af, maar wel op een andere wijze.

132

Toen ik in de oude handel zat kwam ik veel inde cafe's op de Brielschelaan bij Spork en verwijk, daar kwamen die kooplui te water. Ik ging goed met hun om, en had weer velen vrienden. Ik deed het wel goed in dezen handel, en ik verdiende toch wel mijn brood voor mijn vrouw en kinderen. In de buurt waar wij woonden, waren wij ook wel erg gezien. Het was bij ons thuis erg gezellig, mijn vrouw wist er heus wat van te maken. Iedereen die bij ons binnenkwam keek zijn oogen uit, zoo mooi was het. Mijn vrouw kocht elken week wat spulletjes in de huishouding, en zij maakten ook veel zelf, en zij was erg schoon, de kinderen waren door een ringetje te halen, zoo mooi zagen zij er uit.

133

Iedereen kwam bij ons thuis op visiete. Haar Ouders kwamen bij ons, wel vier keer in de week, en ook haar broer Aart. Op zondag kwam het heele stel, en ook veel vrienden van haar Ouders bij ons koffie drinken, mijn vrouw liep de heelen dag te bedienen, maar wij vonden het toch wel leuk, als het maar in goeden verstandhouding ging. En zoo ging ons leven zijn gangetje door. Onze kinderen gingen op hun zesde jaar naar school, vlakbij ons huis, gewoon op de openbare school, en hadden ook geen last dat zij een joodsche Vader hadden. Hun hadden ook veel vrienden en vriendinnetjes, en er werd nooit over het geloof gesproken, ook niet bij ons thuis, ik vertelden hun nooit iets over het concentratiekamp, en over mijn familie.

134

Een keer kwam mijn dochtertje thuis en zei tegen haar Moeder, die vrouw, daar om het hoekje, heb mijn voor Jodin uitgescholden. Ze zij, ben ik dan een Jodin, ze was toen ongeveer zes jaar. Toen moest mijn vrouw wel iets vertellen, dat zij van joodsche afkomst was, en dat ik in het kamp heeft gezeten, en naartuurlijk iets over mijn familie.

Mijn vrouw is toen naar die vrouw gegaan en heb toen aangebeld, en heb haar bij de haren, het huis uitgetrokken, en heb haar toen uitgemaakt, dat ze de antiesemiet was. Die vrouw zei toen, u dochtertje is ergondeugend, zij loop mijn steeds te plagen, en loopt de heele dag aan de bel te trekken. Mijn vrouw zei toen, dan had u naar mijn toe moeten komen om dat te vertellen.

135

's Avonds vertelden zij dat aan mijn, wat die vrouw gezegd had tegen Bettie. Ik ben er toen naar toe gegaan en belde aan, die vrouw deed open en vroeg mijn of ik binnen wou komen. Haar man was er ook, er stond een groote Kerstboom in huis, het was een paar dagen voor Kerstfeest. Zij vertelden toen, wat er gebeurt was, en dat mijn vrouw haar geslagen heeft. Ik zei toen ik begrijp niet, dat jullie een Kerstboom in huis hebben. U moet je schamen om zulken dingen te zeggen tegen een kind van zes jaar, dat zijn antisemitische uitingen, dat hebben de nazi's in de oorlog ook gedaan. Ze boden toen hun excuus aan, en hebben dat nooit meer gezegd. Onze dochtertje kwam later met een klein poppetje aan, die zij de volgende dag gekregen had van die vrouw.

136

Het antisemitisme en rassisme zat toen nog in enkele mensen, je wist naartuurlijk niet wat die mensen in de oorlog gedaan hadden, maar het waren gelukkig maar een enkelden, van de andere mensen hadden wij geen last, en gingen heel goed met hun om, al wisten zij dat ik van joodsche afkomst was, het waren echten vrienden. Wij hadden in die tijd zoo veel kennissen en vrienden, die liepen de deur plat bij ons, wij hadden haast elke avond visite, en dan kwam natuurlijk te spraken, over mijn familie en het kamp. Op een keer komt mijn dochtertje thuis van school, en zei toen tegen haar Moeder, Mamma hadden jullie vroeger ook bloed op de deur, zij had bijbbelse geschiedenis gehad op school over Mozes.

137

De Meester had toen verteld dat de jooden bloed op de deuren hadden gedaan, omdat toen de eerstgeboren kind gedood werd, en als zij bij een huis geweest waren om een kind weg te halen, deden zij later bloed op de deuren. Mijn vrouw moest dan weer alles vertellen aan haar, zij was toen zeven jaar, en erg bij de hand. Maar verder hebben wij met onze kinderen haast nooit ellende gehad. Wij zeiden altijd tegen onze kinderen, al menschen zijn het zelfde of mijn nu Katholiek ben, of kristen of Joodsch, jullie zijn van geboorte Hollanders en verder doen wij niets aan het geloof, bij ons is alles eens. Ik zei dan tegen hun, jullie Vader geloofd wel in een opperwezen of een God, maar niet in een Kerk, daar heb ik geen behoefte aan.

138

Ik zei dan tegen mijn kinderen, jullie zijn geen Joodsch, en ook geen Kristen, en ook geen Katholiek, jullie zijn een mens, en wat jullie later willen worden, moeten jullie maar zelf

uitzoeken. Ik ben Joodsch van geboorte, dat hebben mijn Ouders gedaan omdat zij orthodox waren, en mijn laten inschrijven bij de Joodsche gemeente in die tijd, dat ging toen eenmaal zoo. Ik ben ook besneden, en op het Joodsche school gegaan, maar mijn kinderen moeten zelf maar zien, wat zij later willen worden, ik wil geen verantwoording hebben voor wat er later met hun kan gebeuren. Ik zelf heeft dat meegemaakt in de oorlog, en wil niet dat het mijn kinderen overkomt. Maar ik geloof niet dat zoo iets nogmaals gebeurt.

139

In 1952 opende mijn schoonouders een zaak in de Benthuizenstraat. Mijn schoonmoeder handelde nog steeds met de vergunning van haar Ouders, ook heb ik toen vernomen, dat zij de vestegings vergunning gebruikten van mijn, voor de Winkel, die had men toen noodig om een zaak te openen. Dat had de vrouw van Van Steenis tegen mijn gezegd, dat was ook de boekhouder van mijn en ook van mijn Schoonouders. Ik was ook in de Zaak toen die geopend werd. Wij staan nog op een foto met ze allen, ook die nicht van mijn Schoon Moeder was daar bij. Mijn Schoon Moeder, zei toen tegen mijn, waarom kom jij ook niet in de Zaak, en toen werd er gezegd door mijn zwager, is er niet te verdienen voor twee, laat staan voor drie gezinnen, toen is hij al begonnen om alles in te palmen.

140

Hij had toen verkering met Rietje Kranendonk, en die werkten al vier jaar als dienstmeisje bij mijn Schoon Moeder. In 1954 zijn zij getrouwd op de verjaardag van mijn zoon, die werd toen zes jaar, hij zelf was toen zes en twintig jaar.

Toen ik dat hoorde, zei ik, dat is niet noodig, want ik kan zelf mijn brood verdienen in de handel, en heb mijn nooit meer met hun bemoeit in hun handel, ik wilde er toen nooit iets met hun zaken bemoeien. Ik heb altijd al mijn brood verdiend, toen ik alleen stond. Mijn Schoonvader stond altijd achter zijn zoon, en voor mijn heb hij nooit wat gedaan. Ik ben wel altijd goed geweest om met vakantie met hun te gaan, vijfen twintig jaar achter elkaar. Mijn vrouw deed dat voor haar Moeder, die wou altijd hebben, dat wij mee gingen. Zij had het altijd veel gezelliger als wij er bij waren.

141

In 1954 ongeveer in December zijn wij verhuisd naar de Westewagenhof boven Café de Goede ree. De eigenaar was de Heer Hijmen en ook onze huisbaas. Wij woonden boven het café, het was een goede kerel, en had ook een goede vrouw. Wij hebben geruild met een

zwager van hem, die wou in het huis van ons, en mijn vrouw wou daar wonen, omdat haar Moeder een Zaak opende in de Pannenkoekstraat. En haar Moeder wilde, dat zij in de zaak kwam om te helpen, maar ik ging steeds verder weg van mijn werk, want ik werkte toen in de Waalhaven op de Heiplaat van S.H.V. en Swartouw en Rotterdams droogdok enz enz. Ik verdiende toen lekker mijn brood, mijn compagnon was Toon van den Palm.

142

Het was wel een mooi huisje, vlak tegenover de snt. Laurenskerk en aan de Schie. Mijn vrouw is toen in de Zaak gaan werken, en verdiende ook wat bij, niet veel. Maar zij heb wel hun zaken helpen op bouwen en heb strond, voor dank van hun er voor gekregen, maar dat gaat nu eenmaal in het leven. Ikzelf kwam haast nooit in hun winkels, ik had zelf mijn bisnis (*business*) en ook weer heel veel vrienden, ik weet niet wat dat is, maar mijn helen leven had ik altijd heel veel vrienden om mijn heen, en was altijd erg gezien bij iedereen. Ik was altijd overal welkom. Maar iedereen kwam altijd bij ons thuis op Visite, ook haar familie van mijn Vrouw, die liepen de deur plat, elken Zondag kwamen zij, en ook velen dagen in de Week.

143

Mijn kinderen waren toen ongeveer 8 jaar en 6 jaar en gingen op school, vlakbij de Winkel van mijn Schoon Moeder, achter de Pannenkoekstraat, en gingen dan in de pauze naar hun Moeder die in de zaak stond, haar broer woonden toen boven de Zaak. Maar haar Schoonzuster kwam toen die tijd niet helpen, en zat altijd koffie te drinken met haar Moeder, maar gaf mijn vrouw en haar Schoon Moeder nooit een kopje koffie bij haar boven, het is altijd een vreemd meisje geweest, toen zij getrouwd was met mijn vrouws broer, en had altijd ruzie met haar Schoon Moeder. Ik zelf had altijd een goed huwelijk met mijn vrouw, en een goed leven, en onzen kinderen hadden ook een heel goed leven, wij hadden het altijd erg gezellig.

144

Later is de verhouding wel iets beter geworden met haar familie. Wij gingen haast elken week kamperen met ze allen in de omgeving van Velp, op de kamping van Eerbeek, mijn schoonvader had een carevaan en die stond op dat terrein. De familie van mijn vrouw deed in die tijd goed zaken, en verdiende goed hun brood. Ik zelf verdienden in die tijd ook goed mijn brood, dus had hun gelukkig niet nodig. Als ik met mijn schoonouders met vakantie ging, betaalde ik zelf mijn vakantie, maar mijn werk lag dan stil, en bij hun ging alles door, maar zij

vroegen nooit Wollie, zullen wij die vakantie betalen. Maar ik wilden dat toch niet, dan had ik dat mijn helen leven van hun gehoord.

145

Toen ik geld nodig had om handel te betalen, want al mijn geld zat toen in een partij hout, en dat was ongeveer f 10000, dus had ik geen geld om een andere handel te koopen. Toen ben ik bij mijn buurman gegaan den Heer Hijmen en vroeg hem geld te leen, hij zei, Wollie hoe veel moet je hebben. Tien duizend gulden of meer. Ik zei ik heb maar vijf duizend gulden nodig en dan krijg u het volgende week terrug als ik mijn hout verkocht heeft. Hij zei, gaat maar boven bij de boekhouder, en die geeft jou dat dan. Ik zei moet u geen papier van mijn hebben, dat ik het geld van u geleend heeft, hij zei, dat is niet nodig. Ik vertrouw jou wel. Ik had ook nog een bootje van hem gehoord, daar lag al mijn handel in, dat moest nog verkocht worden.

146

Den Heer Hijmen had ook nog een paar rijnkasten (*rijnaken*) varen, die vaarden op Duitsland, en hij had ook een paar kleine vrachtscheepjes van ongeveer 500 ton, en daar had ik één van gehoord, en die kosten toen ongeveer f 100 in de week, in die tijd van 1955, en als ik er één nodig had, huurde ik er één bij hem. Dezen man zat er goed voor in dezen tijd. Maar de volgende week bracht ik het geld weer bij hem terrug, en een klein cadeautje voor hem en zijn vrouw. Hij zei dan, Wollie jij kan altijd bij mijn komen, als je wat nodig heeft, maar jij bent ook de enigste, die ik vertrouwd. Dat was wel gemakkelijk, als je iemand had, die je wou helpen. Want van mijn vrouws familie kreeg ik niet veel hulp. Alleen mijn Schoonmoeder was altijd goed voor mijn!

147

In 1956 ging ik samen doen met Johan Veger, dat was vroeger een slager geweest van mijn Moeder. Hij heeft vroeger een winkel gehad in de Rosestraat, dat was ook voor de oorlog, het was ook een nette kerel en zij vrouw was ook netje. Hij had twee zoons, hij was ouder dan ik. Dezen man is ook al dood. Wij zijn dikwels op vakantie met hun geweest, en ook zijn wij met ons zessen, wij, de Vegers, en mijn Schoonouders, zijn met hun naar Spanje geweest, met een klein opvouwbaar karavaantje (*caravan/vouwwagen*), dat was ongeveer in 1960. Ik werkten toen met hem bij de S.H.V. en Nieuwewaterweg, en ook had ik een paar kantoren. Die hielpen mijn aan handel, dat was RSB en Muller, en nog andere Firma's.

148

Ik heeft haast al mijn collega's de handel geleerd, en als zij het kenden, en ook op de kantoren, waar ik hun mee naar toe nam, gingen zij handel kopen achter mijn rug, en verkopen bij de groothandelaars waar ik ze mee naar toe genomen had. Ook heb ik nog met Manie Walvis gewerkt en andere mensen. Maar je kreeg altijd strond voor dank van iedereen, maar dat gaat nu eenmaal in het leven. Het leven gaat nu eenmaal niet over rozen, het leven is hard voor iedereen, maar je moet toch proberen zoo goed mogelijk te leven. Ikzelf had een fantastische vrouw en twee leuke kinderen, en wij hadden het echt goed en gezellig bij ons thuis, en was ook keurig en netjes bij ons in de Westenwagenhof, iedereen was welkom

149

In 1960 ben ik alleen verder gaan handelen, en kwam toen veel in Atlanta dat was op de Koolsingel in het centrum van Rotterdam, ik zat toen hoofdzakelijk in het hout en ook wel wat andere handel. In dat café Restaurant kwamen veel boeren mensen en die zaten hoofdzakelijk in het hout, en daar heb ik ook veel zaken mee gedaan. Mijn kinderen kwamen dikwijls naar mijn toe, ze waren ongeveer 12 en tien jaar oud. Aan de ingang van het Restaurant stond een portier, en dan vroegen zij aan hem, is Mijnheer van Naarden hier, en dan werd je omgeroepen door hem, maar dezen man kon mijn wel, en had altijd lol als mijn kinderen kwamen. Het was een mooi Restaurant en de Directeur was de Heer Reese.

150

Ik kon die man heel goed en hij was altijd erg beleefd tegen mijn. Het was Wollie voor en Wollie na. Maar ik kon met al die mensen goed opschieten die daar kwamen. Op Zondag speelden daar een zigeuner orkest, ik ging er dikwijls met mijn vrouw naar toe, en wij kregen dan de beste plaats, het was er echt gezellig. Mijn Schoonouders hadden toen ook een winkel geopend in de Meijehagen, dus met hun ging het ook niet slecht. Alleen kreeg ik in die tijd wel last van syndromen (*syndromen*), dat kwam van het concentratiekamp en ik had de laatste tijd erg last van hoofdpijn en kon weinig slaapen, ik liep toen al bij een dokter en die gaf mijn medicijnen om te slaapen en van mijn hoofdpijn af te komen, maar het hielp niets.

151

Zoo heb ik ongeveer tien jaar gesukkeld, maar ik bleef toch werken om mijn brood te verdienen voor mijn vrouw en kinderen.

Dat viel niet mee in die tijd. De kooplui van die tijd, zoo als Toon van der Palm, waar ik vroeger mee samen gewerkt had, kregen een vergunning om op het Rotterdams Droogdok te komen en ik kreeg er geen. Ook bij Wilton Fyennoord mocht ik er niet op, alleen de Mensen die in de oorlog de plaatsen ingenomen hadden van de Joodsche mensen, die naar de concentratiekampen getransporteerd waren en vermoord zijn, hadden een vergunning om er op te komen. Mijn heele familie hebben voor de oorlog in die handel gezeten, mijn Vader, mijn broers en ik en ook mijn Ooms. Ik ben ook nog bij Bart Wilton geweest aan zijn huis, maar hij kon er niets aan doen.

152

En zoo stond ik weer alleen, en niemand hielp mijn, maar ik heb mijn er toch door heen geslagen, maar het werd wel moeilijker voor mijn om mijn eigen brood te verdienen. Als ik bij Wilton met een briefje kwam van een scheepvaartkantoor om handel te halen van een Schip, stond er aan die Poort van de Werf twee of drie portiers, maar ik mocht er niet op, al liet ik hun dat papier zien. Het leek wel een concentratiekamp. En zoo ging het bij haast alle Werfen. En dan ging ik weer weg met een verdrietig gezicht en dan ging ik naar die kantoor en vertelden hun dat, maar ze zeiden, daar kunnen wij ook niets aan doen. Mijn vrouw werkten toen in de zaak bij haar Moeder en verdiende f 100 in de week, zij had de leiding van de Zaak, en er stonden nog drie winkelmeisjes in.

153

In 1962 gingen zij een zaak openen in de Krabbendijkestraat, en weer moest ik verhuizen. Wij kwamen boven de zaak te wonen, en mijn vrouw stond weer in de zaak, en had weer de leiding. Haar Ouders hadden toen 4 zaken een op de Meijenhage, Bierens de Haanweg, Krabbendijkestraat en Bijerlandse laan, dus die hadden het wel goed. Maar mijn vrouw was gewoon een winkelmeisje. Onze kinderen waren toen 16 en 14 jaar oud. Bettie werkten toen ook in de zaak en verdiende ongeveer f 60 in de week, maar zij mocht alles houden, mijn vrouw had voor haar een spaarbankboekje genomen en zetten het geld op de Bank. Mijn zoon Mark ging nog naar school op de HBS, maar deed niet zoo zijn best met leren. Hij kon het wel, maar speelde liever, dan dat hij leerde.

154

Toen hebben wij hem van school gehaald en kwam hij op de Nederlandsche Bank te werken, en 's avonds moest hij voor ons naar school om zijn Middestands diploma te halen, hij heeft

dat wel gehaald, maar met moeite. Later is hij bij RSB gaan werken dat was een Scheepvaartbedrijf bij de Heer Baars. Ik deed nog zaken met dit bedrijf, en ik heb hem daar naar toe gebracht. Later is hij bij lodder gaan werken, dat was ook een Scheepvaartkantoor. Ik handelde nog steeds op de schepen. Ik verdiende wel mijn brood, maar niet veel, maar met het geld wat mijn vrouw verdiende, konden wij ons goed behelpen. Mijn Dochter is in December 1967 op snt Nicolaas dag getrouwd. Haar trouwdag vierden wij in Heerjansdam, het was een mooie bruiloft. Wij hebben alles betaald en wij hadden toen ook niet veel

155

In 1970 gingen de Ouders van mijn vrouw een zaak openen op Krimpen a/d IJssel en wij kwamen er weer boven te wonen. Weer moest ik verhuizen, omdat mijn vrouw in de Winkel werkten, het was wel een mooi huis, maar het leekt net of zij de winkel onder mijn vrouws kond vandaan verkochten, dat was al de tweede, en ik kwam steeds verder van de havens te zitten. In 1971 werd ik ziek, ik had elke dag hoofdpijnen en was doodmoe. Ik kon mijn werk haast niet meer uitvoeren, omdat ik geen terrein vergunningen had, en moest al de havens afrijden met mijn auto en langs de kadens mijn brood verdienen en dat viel niet mee als men doorlopend ziek ben. Ik was vrijwillig verzekerd al die jaren bij de Witte en nog nooit ziek geweest, en dat was ongeveer 26 jaar naar de Oorlog.

156

Mijn vrouw werkten nog steeds in de zaak van haar Moeder en verdiende f 400 in de Maand, zij betaalden ook loonbelasting, daar heb ik nog builtjes van bewaard, maar zij werd slecht behandeld door haar familie, behalve door haar Moeder, die was wel goed voor haar. Maar de anderen probeerden haar altijd te vernederen, waarom mag Joost weten, maar zij kwamen altijd nog met hun allen op visite. Elken zondag kwamen zij bij ons koffie drinken, en aten bij ons thuis. In 1972 werd ik nog steeds zieker, en liep haast elken dag bij de Dokter, die heeten De Prins, hij zeide tegen mij u moet uitscheiden met werken, anders gaat u er onderdoor. U heeft te veel meegemaakt in uw leven en daar heb u nou de gevolgen van. En u maakt u veel te druk, dat is heel slecht voor u hart, u moet meer rust nemen, dat heeft u wel verdiend.

157

Ik had zeer velen dagen in de week last van hoofdpijnen en sliep geen dag. Ik maakten mijn ook steeds kwaad op de familie van mijn vrouw, die waren erg slecht voor haar, zij maakten steeds ruzie met haar en stookten haar Vader en Moeder op tegen over hun dochter. In 1972

ben ik gekeurd door die dokters de Prins en nog twee andere dokters, die woonden allen in Krimpen a/d IJssel. Zij keurden mijn allen drie af om verder te werken. Toen ben ik in de ziektewet gegaan bij de Witte. Ik kreeg toen f 400 in de Maand en f 400 van mijn vrouw, dus hadden wij f 800 in de maand samen, en moesten daar van rond komen. Maar het is ons toch gelukt om, daar van rond te komen, daar ging huur vanaf en electriciteit enz enz.

158

Ik had al die tijd samen gedaan met Marco Bachus, dat is een fijne vent en zijn vrouw is ook een goede vrouw, daar hebben wij nog steeds contact mee, hij heb een sigarenwinkelje op Katendrecht. De dokter Prins zei mijn dat ik Valium moest nemen, elken dag voor ik slapen ging, en dat heb ik ook gedaan, en het heeft mijn ook geholpen. Ik heb toen een ziekte uitkering gekregen van af maart 1972 tot Augustus 1972. Ik ben toen overgegaan naar Socialen Zaken maar dat was niets voor mijn. Ik wilde dat ook heelemaal niet hebben. en ben toen gegaan naar Joodsch Maatschappelijk werk bij mvr. Van Meer en vertelde haar dat ik geen steun wou hebben van Sociale Zaken, want dat ik mijn daar voor schaamde,

159

Ik vertelde haar toen heel de toestand en dat ik door de Dokters afgekeurd was om te werken. Ik was toen heel erg zenuwachtig en erg ondersteboven, zij zei toen, ik zal u in verbinding stellen met Prof Dr J Bastiaan, dat was het hoofd van de Psijchiatrische Kliniek, Jelgerma Kliniek, Rijksuniversiteit Leiden.

Ik heb nog een brief liggen van hem, dat hij mijn gevraagd heeft om naar hem toe te komen. Maar daar is niets van gekomen, omdat ik daar geen tijd meer voor had. Ik heb ook nog een brief ontvangen, dat ik naar de Sociale Zaken moest komen, op te praten met de Directeur. Ik ben daar naar toe gegaan, dat was op de Oostzeedijk te Rotterdam, en heb toen gepraat met dezen Man, hij vroeg mijn wat ik eigenlijk wilden.

160

Ik zei toen dat ik geen uitkering wil hebben van Sociale Zaken, maar of hij mijn vergunningen kon verzorgen van de Scheepswerven in Rotterdam, dan kon ik toch wel mijn brood verdienen. Ik kon niet begrijpen, dat andere Christen kooplui wel een vergunning hadden van de Werven en ik als Jood, die haast drie half jaar in het concentratiekamp heb gezeten en zijn heele familie is uitgemoord, er niet één kan krijgen, ik zei, het lijkt mijn of er nog niets veranderd is naar de tijd van Hitler. Ik vond dat er nog veel antisemieten waren in Holland.

Hij zei toen Mhr. van Naarden ik kan daar niets aan doen, maar u kan wel een uitkering krijgen van ons, en daar hoeft u zich niet voor te schamen, daar heeft u recht op. Want drie dokters hebben u afgekeurd om te werken.